

Zárótanulmány

OTKA T037247 “Informális piacok Magyarországon”

2002 és 2005 között elvégzett kutatásunk egy korábbi, (1995-1996-ban az ILO által finanszírozott) felmérés megismétlését tűzte ki céljául. Úgy gondoltuk, hogy az azóta eltelt időben olyan változások mentek végbe (bevásárlóközpontok elterjedése, vásárlói rétegek és szokások cserélődése, életszínvonal növekedése(?), stb.), amelyek alapján feltételezhető, hogy megváltozott az ember- és kgst-piacok kiterjedtsége, szerkezete és jelentősége. A továbbiakban röviden bemutatjuk a módszertant illetve összefoglaljuk kutatásaink főbb eredményeit.

A kutatásunk során a szociológiai vizsgálatokban általánosan használt információszerzési technikákat ötvöztük. A (1) nem-résztvevő megfigyelést az ember- és a kgst-piacokon, illetve nagyvárosok kiskereskedelmi árusításra szakosodó területein, valamint (2) az aggregáláshoz szükséges adatok megszerzésére irányuló surveyt és másodelemzéseket. Módszertanunkat három pillérre építettük fel.

Az első pillért a kgst piacok valamint a Moszkva téri emberpiac megfigyelése képezte. A nem-résztvevő megfigyelést az 1995. évi kutatás módszertanának megfelelően ugyanazon a négy piacon; Pécsi Vásár, szegedi Cserepes-sori piac, Kecskeméti piac, budapesti Józsefvárosi piac valamint a Moszka téri emberpiacon szerettük volna elvégezni. A kutatás kezdetén (2002 őszén) megfigyelőket küldtünk a fenti helyszínekre, akik feltérképezték a piacok állapotát, azok nyitvatartási rendjét és forgalmát. Az 1995 óta történt változásokat, illetve a piacok jelenlegi állapotát tanulmányokban rögzítettük. Mivel a kecskeméti piac gyakorlatilag megszűnt, a kutatás során ezen a helyszínen nem folytattunk megfigyeléseket. A maradék három “kgst” piac valamint a Moszkva téri emberpiac megfigyelési időpontjaira külön eljárást dolgoztunk ki.

A kutatásunk másik pillére a kiskereskedelmi egységek és árak megfigyelése volt. Az 1996-ban alkalmazott módszertanhoz hasonlóan 2004 nyarán, országsszerte 48 városban folytattunk megfigyeléseket.

A kutatás harmadik pillérét a települések vezetői által kitöltött kérdőívek képezték. Az úgynevezett polgármester-kérdézésre a kutatási periódus elején és végén, tehát 2002-ben és 2005-ben került sor.

Az informális gazdaság, informális piacok

Informális gazdasági tranzakcióknak tekintjük mindazokat a tevékenységeket, amelyek a hivatalos szabályoknak meg nem felelő módon történnek, s az *informális gazdaság* ezen tevékenységek összessége. Hivatalos szabályoknak azt tekintjük, amit a mindenkor érvényes jog ölel fel, ami jelenti az állami szabályzást, valamint a helyi öngazgatási és érdekképviselői (szakszervezeti, kamarai) szabályokat. Ez a definíció megfelel a nemzetközi szakirodalomban használatos strukturális informális gazdaság definíciónak (lásd pl. Portes-Böröcz 1988).

Az információszerzés fő hangsúlya az információ megbízhatóságát maximalizáló (nem résztvevő megfigyelésen alapuló) antropológiai és a kapott információt megbízhatóan aggregáló szociológiai (survey) és közgazdasági (makroszintű becslés) technikák kombinált alkalmazásán kell, hogy legyen.

A nem-résztvevő megfigyelést az ún. kgst-piacokon, illetve emberpiacokon végeztük, s ezeket egészítette ki a megfigyelés valamint kisebb, célzott survey-ek egyvelege. (Lásd az alkalmazandó kutatási elemekről később).

A becslés megbízhatóságát azonban nem lehet csupán a maximálisan őszinte válaszok megszerzésével biztosítani. Ennek feltétele az is, hogy az aggregálás során minél megbízhatóbb technikákat alkalmazzunk. Ez azt jelenti, hogy a megfigyelések éves szinten, illetve a kiválasztott terület, ágazat, stb. gazdaságban előforduló megoszlásának megfelelő módon súlyozva szerepeljen a végső becslés során. Ezt csak úgy lehet biztosítani, ha a megfigyelések tárgyának tekintett tranzakciókról és ezek pénzben kifejezett értékéről tudjuk, hogy a teljes gazdaságban milyen gyakorisággal és értékben jelennek meg, illetve a megfigyelés alanyául szolgáló egységekről tudjuk, hogy a gazdaságban előforduló összes gazdasági egységhez képest mekkora részesedésük.

A piacok, a kereskedelmi és vendéglátó-ipari egységek megfigyelése esetében tehát külső forrásokból meg kell tudnunk, hogy összesen kb. hány ilyen egység létezik, a súlyozáshoz kell ismernünk ezen egységek megoszlását a megfigyelés során kiválasztott dimenziók szerint, s minél több adatot, ami a becslés során felhasználható (tehát amelyekről feltételezzük, hogy összefüggésben vannak a fekete munka alkalmazással és ezen összefüggések irányára s erejére nézvést feltételezéseink is vannak). Pl. a KGST-piacok megfigyeléséből származó információk aggregáláshoz kell tudnunk, hogy hány KGST piac létezik, ezek egy év során hány alkalommal vannak "nyitva", a kiválasztott tranzakciók gyakorisága és értéke mekkora e piacokon. Ezen kívül minél többet tudunk meg e piacok jellemvonásaiból, annél több változót tudunk felhasználni a megfigyelt piacok jellemzőinek az összes piac tranzakcióinak becslése során. Ez különösen fontos lehet a kevésbé megbízhatóan megfigyelhető jellemzők (pl. árak, fekete munka bérek) esetében, ahol a megfigyelt esetek és a piacok jellemzői közötti regressziós számítások lehetnek a meg nem figyelt piacok esetében való becslés értékei. Az aggregáláshoz a Társi Önkormányzati Adatbank részeként az összes magyar önkormányzat vezetőivel végzendő interjúk adatai szolgáltak (lásd részletesen az adatfelvételi tervben).

Az emberpiac mint informális piachely

Magyarországon a "klasszikus" alkalmi munka (a néhány órára vagy egy-egy napra szóló napszámos munka) egy része az ún. emberpiacokon osztódik el. Az emberpiac a munkaerőpiac azon piachelyi (Sik, 1997a) formája, amelyen informális munkaerő-piaci tranzakciók zajlanak. Hagyományosan emberpiaci formában szerveződött a háztartási cselédek, illetve a mezőgazdasági és építőipari idénymunkások munkaerőpiaca. Egy magyar néprajzkutató elbeszélése szerint ezek az emberpiacok (az ú.n. köpködők) eredetileg a települések napi- vagy hetipiacainak szélein működtek.

Az emberpiacon jellemzően napszámos munkát, vagyis rövidtávra szóló képzettséget nem igénylő alkalmi munkát kínálnak. Az emberpiacok hagyományosan a háztartási cselédek, illetve a mezőgazdasági és építőipari idénymunkások piaca volt. Az emberpiacok egykori (de mindmáig közismert) elnevezése a „köpködő”.

1. tábla

A feketemunka toborzóhelyeinek előfordulási aránya településtípus szerint 1995-2005 (ahol volt feketemunka, %)

	Kocsma, "köpködő", eszpresszó	Pálya-udvar	Piac	Utca, tér, város széle
1995	96	4	7	27
1997	87	3	8	21
1998	64	1	3	6
1999	73	1	5	9
2001	71	5	3	17
2002	70	3	4	11
2005	78	4	6	19

1995 óta változatlanul, az emberpiacok negyedében, ötödében fordultak elő külföldiek. 1995, 1997 és 1999 esetében ez rendre 23%, 28%, 19% volt (Sik 1999) a mai helyzetet a 2. tábla mutatja. 1997 és 2002 között nincs érdemleges változás az emberpiacok területi és településtípusok közötti elterjedtségében sem. Az emberpiac a központi régióban és a városokban, illetve a nagyobb településeken elterjedtebb, s itt nagyobb arányban jelennek meg a külföldi munkavállalók (2. sz. tábla).

2. tábla

*Az emberpiacok jellemzői a település státusza, nagysága és regionális elhelyezkedése szerint 2002-ben és 2005-ben**

	2002		2005	
	Az emberpiacok száma ¹	Külföldi fekete- munkások aránya ²	Az emberpiacok száma	Külföldi fekete- munkások aránya
Országosan	0,8	25	1,0	23
		Településnagyság		
1000 fő alatt	0,7	13**	0,9	10**
1000-2000 fő	1,0	24**	1,1	19**
2000 fő felett	1,2	58**	1,2	48**
Város**	1,2	65	1,5	55
		Régió		
Közép-Magyarország	1,2**	75**	1,4**	61**
Közép-Dunántúl	0,8	26**	0,9	32**
Nyugat-Dunántúl	0,6	16**	1,0	12**
Dél-Dunántúl	0,9	8**	1,0	7**
Észak-Magyarország	0,8	5**	1,2	12**
Észak-Alföld	0,8	46**	1,1	38**
Dél-Alföld	1,0**	55**	1,0**	41**

* Budapest nélkül

** N= 50 és 100 között

A Moszkva téri kutatás módszertana

A kutatás módszere a nem részt vevő megfigyelés volt. Az alkalmanként 84 megfigyelés időpont (1. alkalom: 1995 áprilisa és 1996 márciusa, illetve 2. alkalom: 2004 novembere és 2005 októbere között) úgy volt elosztva, hogy a megfigyelések napra, évszakra és napszakra nézve reprezentatívak legyenek. A kutatás során három napszakot különbsztettünk meg: hajnal (6 óra körül), reggel (8 óra körül) és délelőtt (10 óra körül).

Egy-egy megfigyelés két órán keresztül tartott. A megfigyelés kezdeti és végső szakaszában (ezek legfeljebb 5-10 percet vettek igénybe) a Moszkva téren található munkavállalók számát, illetve a megfigyelés körülményeit (időjárás, rendőrségi jelenlét) kellett óránként rögzíteni.

¹ A hétféle emberpiac típusból előfordulók átlaga.

² Az emberpiacokon, ahol külföldiek találhatók, %.

A közbülső időszakban (több mint másfél óra alatt) még két feladata volt a megfigyelőnek:

- 20-20 munkavállalót kellett véletlenszerűen kiválasztani, és megfigyelhető jellemzőiket (nem, kor, nemzetiség, ruházat, csoportnagyság stb.) rögzíteni; illetve
- minél több alku kellett figyelemmel kísérni. Ez a következőket foglalta magában: a munkaadó jellemzői (nem, kor, ruházat, van-e mobiltelefonja, profi toborzó-e), az ajánlott munka jellemzői (képzettségi igény, időtartam, helye, bére, nem pénzbeli juttatások), az alkufolyamat jellemzői (hányan hallgatták az ajánlatot, volt-e alku, a kért és a végül elfogadott bér, a felfogadottak száma és nemzetisége).

A Moszkva-téri emberpiac jellemzői

A Moszkva tér - Észak-Buda egyik forgalmi központja lévén, ahol más kereskedelemi tevékenységek is zajlanak (Bodnár 1998) - nyilvános hely. Egy emberpiac nyilvánossága azonban nem csupán a piachely környezetének nyilvánosságát feltételezi, hanem azt is, hogy a munkaerő-piaci tranzakciók nyilvánosak. Ennek legbiztosabb jele az, ha az ajánlatokat nem lehet szűk körre korlátozni. Ebben az értelemben is nyilvános hely a Moszkva téri emberpiac, amennyiben az ajánlatok túlnyomó többségét (1995-ben 92 százalékát, 2005-ben 93%-át) nyilvános formában tették meg. Ez azt jelentette, hogy a munkaadó nem egy eleve kiválasztott személyhez vagy csoporthoz, de nem is általában a jelenlevőkhöz, hanem általában a jelenlevők egy kisebb csoportjához szólt. Egy ajánlatot 1995-ben átlagosan 13,3 fő, 2005-ben 8.2 fő hallgatott meg. Az ajánlatot hallgatók csoportjának csökkenése nem magyarázható a munkavállalók individualizálódásával, hiszen míg a Moszkva téren található munkavállalók teljes létszáma 2005-ben 68%-a volt az 1995 évinek, addig az ajánlatot hallgatók átlagos csoportnagyságának csökkenése is közel azonos (2005-ben az 1995 évinek 62%-a) volt.

A Moszkva téri emberpiac működése fényes bizonyítéka annak, hogy az informalitás nem feltétlenül eredményezi a hatóság aktivitását. A 3. táblázatból látható, hogy a megfigyelt piacnapok felében már 1995-ben sem volt érzékelhető rendőri jelenlét, 2005-ben pedig már a megfigyelések kétharmadában nem volt rendőr megfigyelhető a Moszkva téren.³

3. tábla
A rendőri jelenlét mértéke⁴ a Moszkva-téren 1995, 2005 (%)

	1995 (N=84)		2005 (N=83)	
	Első óra	Második óra	Első óra	Második óra
Nincs	45	52	66	65
Gyenge	38	23	15	19
Erős	17	25	19	16
Összesen	100	100	100	100

A Moszkva tér alkalmi munkaerő-piaci jellegét igazolja, hogy az ajánlatok többsége (47%-a 1995-ben ($N = 158$), illetve 45%-a 2005-ben ($N = 78$)) egy napra, 75, illetve 80%-a legfeljebb négy napra szól.

Az ajánlatok több mint fele (1995-ben 63%-a, 2005-ben 75%-a) budapesti munkára szól. Következésképpen az a hiedelem, hogy a Moszkva téri emberpiac egyfajta

³ A rendőri jelenlét ritkábban volt erőteljes télen és hajnalban, amikor a rendőrök és a "normális" (tudniillik nem építkező) állampolgárok jobbra alszanak. A tér nagyobb forgalma lehet az oka annak, hogy a hét végén is erősebb a rendőri jelenlét.

⁴ A megfigyelő értékelése szerint. A gyenge és erős rendőri jelenlét közötti különbség elsősorban a rendőrség aktivitására utal: álldogálás vagy igazoltatás.

országos központja az alkalmi munkaerő elosztásának már 1995-ben sem volt igaz, s még kevésbé az 2005-ben.

1995 és 2005 között mind az ajánlatok, mind a munkavállalók száma drasztikusan csökkent. Az egy megfigyelés alatt felajánlott munkaalkalmak átlagos száma 2005-ben harmada volt az 1995 évinek. 1995-ben az összes megfigyelt piacnap 38%-ában, 2005-ben már 51%-ában nem volt egy ajánlat sem. Az egy megfigyelés alatt mért legmagasabb ajánlatszám 1995-ben még 16, 2005-ben már csupán hét volt. Mindezek az adatok arra utalnak, hogy 1995 és 2005 között a Moszkva-téri kereslet erősen visszaesett.

A kereslet és kínálat egymáshoz képesti alakulásáról láthatjuk, hogy míg egy ajánlatra 1995-ben 32 munkavállaló, addig 2005-ben ennek kétszerese, 65 munkavállaló jutott egy ajánlatra. Ebből következik, hogy az összességében szűkülő emberpiacon a munkavállalók relatív helyzete is romlik.

A következő táblázat ennek a tendenciának az alakulását az idő különböző metszeteiben vizsgálja:

- Az első négy oszlop a kereslet és a kínálat mértékét mutatja 1995-ben és 2005-ben.
- A következő két oszlopban a kereslet és a kínálat változásának mértékét látjuk: hányszorosa a 2005 évi kereslet, illetve kínálat az 1995 évinek. Ha az érték nagyobb egynél, akkor tágult, ha kisebb, akkor szűkült a vizsgált időszakban a Moszkva-téri kereslet, illetve kínálat.
- Végül az utolsó oszlopban található szám azt mutatja, hogy a kínálat változásának üteme hányszorosa a kereslet változási ütemének. Ha ez az érték egy, akkor – legalábbis a kezdő és a végső időpontban mérve – a vizsgált időszakban azonos ütemben változott a kereslet és a kínálat mértéke. Az egynél nagyobb érték esetében a kínálat gyorsabban nőtt, mint a kereslet, tehát a munkavállalók helyzete romlott a vizsgált időszakban.

5. tábla

Az ajánlatok és a munkavállalók egy megfigyelésre jutó átlagos száma év- és napszakonként, illetve hétközben és a hétvégén

	1995		2005		2005/1995		MR/AR
	Az ajánlatok száma	A munkavállalók száma	Az ajánlatok száma	A munkavállalók száma	Ajánlatok rátája (AR)	Munkavállalók rátája (MR)	
Összes megfigyelés	3,6	115	1,2	78	0,33	0,68	2,1
Tavaszi	3,7	146	1,5	92	0,41	0,63	1,5
Nyári	5,6	122	2,0	120	0,36	0,98	2,7
Őszi	3,7	122	1,0	68	0,27	0,56	2,1
Téli	1,2	72	0,3	29	0,25	0,40	1,6
Hajnali	6,9	157	1,8	103	0,26	0,66	2,5
Reggeli	3,4	157	1,3	92	0,38	0,59	1,6
Délutáni	0,7	35	0,4	39	0,57	1,11	1,9
Hétköznap	3,9	116	1,4	83	0,36	0,72	2,0
Hétvége	3,1	113	0,8	63	0,26	0,56	2,2

A kereslet és a kínálat évszakonkénti alakulására jellemző, hogy

- A kereslet 1995-ben és 2005-ben egyaránt nyáron a legmagasabb és télen a legalacsonyabb. A kereslet változása arra utal, hogy az emberpiac egy jobban tavaszi-nyári szezonális jelleget ölt, mivel a kereslet visszaesése a két évszakban (különösen tavasszal) lassabb, ezzel szemben ősszel és télen gyorsabb, mint a szűkülés átlaga.
- A kínálat 2005-ben jobban illeszkedik a kereslethez, mint 1995-ben, amennyiben akkor a kereslet nyári maximumához a kínálat tavaszi maximuma nem illeszkedett, ezzel szemben 2005-ben a kínálat évszakok szerinti rangsora teljes mértékben azonos a keresletével. Az illeszkedés javulása úgy történt, hogy miközben a kínálat mértéke minden évszakban erősen csökkent, addig ennek mértéke a nyári időszakban elhanyagolható volt.
- A változás ütemének mutatója azt jelzi, hogy mivel a kereslet átlagos és a kínálat mértéke az átlagnál kisebb ütemben csökkent a nyári időszakban, ezért eltérően alakult a piaci kereslet és kínálat üteme, a munkavállalók helyzete az átlagosnál nagyobb mértékben romlott. Ennek ellentéte a tavaszi és a téli időszak, amikor a kereslet és a kínálat változásának trendje azt eredményezi, hogy a piac általános szűkülése mellett, csökken a kereslet és a kínálat mértékének egyenlőtlensége.

A napszak szerint vizsgálódva azt látjuk, hogy

- A kereslet mértékének sorrendje a vizsgált időszakban nem változott, de a hajnali keresletnek a reggeli, s főleg a délelőttihez képesti többlete csökkent.
- A kínálat mértéke nagyjából követi a kereslet trendjét, a visszaesés mértéke hajnalban átlagos, reggel kicsit magasabb, miközben a téli kicsiny kínálat mértéke még nőtt is.
- A változások végeredménye a kereslet gyors visszaesése miatt növekvő egyensúlytalanság hajnalban, ezzel szemben alacsonyabb szinten javul egyensúly reggel és délelőtt.

A hétközi és hétvégi emberpiac összehasonlítása azt mutatja, hogy

- A hétközi kereslet és kínálat az időszak elején és végén egyaránt nagyobb minta hétvégi.
- Az emberpiac keresletének és kínálatának szűkülése hétközben kisebb mértékű, mint a hétvégén, de a szűkülés trendjének mértéke alig tér el a hét két részén.

A bérek alakulása

A munkaerő-piaci helyzet rosszabbodásának jele, hogy az ajánlatok elhangzása után 1995-ben az esetek 53%-ában, 2005-ben 79%-ában került sor alkudozásra, s mindkét időpontban az alku háromnegyedének tárgya a bér volt.

A Moszkva-téri kért bérek növekedésének mértéke meghaladta az ajánlott bérek növekedésének mértékét (2,5-szeres a 2,1-szeressel szemben), ami tükröződik a BÉRHARC ($BÉRHARC = \text{kért bér} / \text{ajánlott bér}$) mutató értékének növekedésében is (10. táblázat). Az elfogadott bérek 2,2-szeresükre növekedtek, ami részben azt jelzi, hogy a béralku eredménye (a szűkülő munkaerőpiac hatalmi viszonyinak megfelelően) közelebb van az ajánlott, mint a kért bérhez, részben azt, hogy ez nem jelent rosszabb helyzetet a tíz évvel ezelőttihez, mert a BÉRSIKER mutató ($BÉRSIKER = \text{elfogadott bér} / \text{ajánlott bér}$) értéke nem romlott.

Az emberpiaci bérek összefoglaló statisztikája, 1995, 2005

1995					
	Ajánlott napi bér	Kért napi bér	Elfogadott napi bér	<i>BÉRSIKER</i>	<i>BÉRHARC</i>
<i>N</i>	185	78	70	70	76
Átlag	1486	1873	1571	1,1	1,3
Medián	1300	1600	1500	1,1	1,3
Módusz	1200	1500	1500	1,0	1,3
Minimum	500	1000	816	1,5	1,5
Maximum	5000	4000	3000	1,5	2,1
2005					
	Ajánlott napi bér	Kért napi bér	Elfogadott napi bér	<i>BÉRSIKER</i>	<i>BÉRHARC</i>
<i>N</i>	50	33	27	24	30
Átlag	3122	4593	3533	1,2	1,6
Medián	3000	5000	3000	1,1	1,5
Módusz	3000	5000	3000	1,0	1,7
Minimum	1500	3000	2000	1,0	1,1
Maximum	5600	7000	6000	1,5	2,5

A táblázatból az is kiolvasható, hogy

- az ajánlott és a kért bér minimuma a háromszorosára nőtt, mint az átlag s még inkább, mint a maximálisan kért bér (az ajánlott bér maximuma még nominálisan is alig nőtt tíz év alatt!), ami a romló munkaerő-piaci feltételeken belül egyfajta szociális elv érvényesülését sejteti,
- ezt erősíti meg az is, hogy a *BÉRHARC* mutató értéke a minimális bér esetében sokkal alacsonyabb, mint a bérmaximum esetében,
- 1995-ben az elfogadott bér átlaga az ajánlott és a kért bér között, de az előbbihez közelebb volt (az elfogadott bér az ajánlott bérnél 6%-kal volt magasabb, a kértnél 16 %-kal alacsonyabb), ami nem változott 2005-ben sem, de a különbségek nőttek (az elfogadott bér az ajánlott bérnél 13%-kal volt magasabb, a kért 23%-kal alacsonyabb).
- 1995-ben és 2005-ben a *BÉRSIKER* mediánja és módusza többnyire alacsonyabb az átlagnál, ami arra utal, hogy sokan nem nyertek semmit az alku során.

Az emberpiaci bérek trendjét a munkaerőpiac hasonló szegmenseiben megszerezhető bérek alakulásával összehasonlítva megállapítható, hogy az emberpiaci bérek növekedése elmarad azoktól. Hiszen miközben a béralku végeredményeképpen kialakuló bér (elfogadott bér) 2005-ben az 1995 évi kb. kétszerese, addig ebben az időszakban

- a foglalkoztatottak nettó keresetnövekedése 1995 és 2002 között is kb. háromszoros volt (1995-ben 25 891 forint, 2002-ben 77 607 forint (Munkaerőpiaci Tükör 2002)).
- Dobszay (2003) adatai szerint az alkalmi hómunkások nettó napi bére 1993 és 2003 között ötszörösére nőtt (11. táblázat)⁵,

⁵ 1993-ban a reggeli műszakért 400 Ft-ot, az esti műszakért 500 Ft-ot kapott a hómunkás. Ugyanezek az értékek 2003-ban 2100 és 2500 Ft volt.

- a minimálbér növekedési üteme ugyanebben az időszakban magasabb volt a hómunkások mindkét műszakjának bérnövekedési üteménél (11. tábla).

11. tábla
A hómunkás napibér és a havi minimálbér alakulása 1993-2003 (1993=100%)

	Hómunkás		Havi minimálbér
	Reggeli műszak	Esti műszak	
1993	100	100	100
1994	125	120	117
1995	150	140	136
1996	175	160	161
1997	200	180	189
1998	225	200	217
1999	250	220	250
2000	275	240	283
2001	325	300	444
2002	400	420	555
2003	525	500	555

A Moszkva-téri bérek trendje nagyjából megfelel annak, valamivel marad el attól, amekkorára 1998 és 2005 között az önkormányzati vezetők és szakértők becsülték a feketemunka bérét (12. táblázat).

12. tábla
A legalacsonyabb és legmagasabb napibér átlaga a legjellemzőbb feketemunkás munkakörökben (ezer forint), illetve a növekedési ráta 1998 - 2005 *

	Kőműves		Mezőgazdasági napszámos		Építőipari segédmunkás	
	Legalacsonyabb	Legmagasabb	Legalacsonyabb	Legmagasabb	Legalacsonyabb	Legmagasabb
1998	2,0	3,2	0,9	1,4	1,1	1,7
1999	2,6	4,5	1,2	1,9	1,6	2,4
2001	3,3	5,3	1,8	2,8	1,6	2,4
2002	3,5	6,1	2,1	2,8	2,2	3,2
2005	4,5	8,1	2,2	3,6	2,8	4,4
2005/1998	2.25	2.53	2.44	2.57	2.54	2.59

Forrás: TÖA 1998-2005

* Azon önkormányzatok esetében, ahol a feketemunkát figyelemmel követik.

Az, hogy a feketemunka bérének alakulása elmarad a formális munkaerőpiac alsó szegmenseinek béreinek változási ütemétől, illetve, hogy a Moszkva-téri bér kismértékben ettől a növekedési ütemtől is elmarad, azt látszik igazolni, hogy a feketemunka piaca romló feltételeket jelent, s ezen belül a Moszkva-tér a vesztesek veszteségeinek tere.

A 13. táblában látható regressziós egyenletek segítségével az emberpiaci beralakulás jellemzőit mutatjuk be.

13. tábla
Az öt bérmutató alakulását befolyásoló tényezők, 1995, 2005 (többváltozós lineáris regresszió)*

	Ajánlott napi bér	Kért napi bér	Elfogadott napi bér	BÉRSIKER	BÉRHARC
1995					
R^2	25%	17%	28%	18%	6%
Segédmunka	-0,36 ^{xxx}	-0,34 ^{xxx}	-0,44 ^{xxx}		

A munka időtartama		-0,27 ^x	-0,26 ^x		-0,29 ^x
Román			-0,39 ^{xx}	-0,42 ^{xx}	
Ősz	-0,24 ^x				-0,30 ^x
Nyár	-0,23 ^x				
Tavaszi				-0,36 ^x	
Reggel	-0,36 ^x				
Hajnal	-0,44 ^x				
Cigány					0,30 ^x
Budapesti munka				0,29 ^x	
			2005		
R ²	7	44	25	2	11

Segédmunka

A munka időtartama					0,65 ^x
Román					
Nyár					
Tavaszi		0,71 ^{xxx}	0,70 ^{xxx}		
Reggel					
Hajnal					
Cigány					
Budapesti munka					

*A cellákban a béta érték és a t-érték szignifikancia szintje szerepel: ^{xxx} = T érték 0,0001 vagy annál kisebb, ^{xx} = 0,001 és 0,0002 közötti, ^x = a T érték 0,05 és 0,002 közötti szinten szignifikáns. A referenciakategóriák az évszak esetében a tél, a napszak esetében a délelőtt. A munka időtartama = az ajánlott munka időtartama (nap). Román, cigány = a munkavállaló etnikuma. Budapesti munka = az ajánlott munka helyszíne.

1995-ben azt találtuk, hogy

- a BÉRSIKER változó kivételével a segédmunka és a munka időtartama minden bérmutató esetében bércsökkenő hatású. Ez arra utal, hogy munkaadó és munkavállaló egyaránt ismeri és elismeri az emberpiac bérmechanizmusának két alapszabályát:
- a segédmunka kevesebbet ér, mint a szakmunka;
- a rövidebb ideig tartó munkát jobban meg kell fizetni (Sik 1983),
- Az ajánlott bért a téli és a délelőtti időszak növeli, amikor a legkevesebb tranzakcióra kerül sor és - paradox módon - legnagyobb a munkaerő-felesleg. Ennek okát nem tudjuk, de nyilván olyan szakmunkások felfogadásáról lehet ilyenkor szó, akikre azonnal és nagy szükség van.
- A kialakított bért a román származás erősen csökkenti, ami nyilván a rossz tárgyalási képességnek tulajdonítható, hiszen ilyen hatás sem az ajánlott bér esetében (ami *a priori* diszkriminációt jelentene), sem a kért bér esetében (ami defenzív alkustratégiára utalna) nem mutatkozik.
- A BÉRSIKER esélyét a román származáson kívül a tavaszi időszak (amikor a legnagyobb a munkakínálat) és a budapesti munkahely (ahol a legnagyobb a munkakínálat) rontja.
- A BÉRHARC esélyét a munka időtartama és az őszi időszak csökkenti, a cigány származás növeli. Az első tényező lényegében a hosszabb ideig tartó alkalmaztatás esetében való racionális viselkedés, hiszen ilyenkor megéri a kisebb bért elfogadni, hogy összességében nagyobb jövedelemre tegyen szert a munkavállaló, miközben rövidül a munkakeresés költséges fázisa (és a munkaadónak az ismételt

keresés költsége). Az ősz nyilván nem alkalmas időszaka a bérharcnak, hiszen kevesebb a munkaalkalom, célszerű tehát megragadni minden kínálkozó lehetőséget. A cigány származás két tényező egyidejű érvényesülésén keresztül fejtheti ki hatását:

- egyrészt kultúraspecifikus tárgyalási módot sejtet, amely szerint a cigányok magasan kezdik a béralkut;
- másrészt bérdiszkrimináció hatása lehet, hogy eleve kevesebbet ajánlanak nekik a munkaadók. A két lehetséges magyarázat egyike sem lehet külön-külön érvényes, hiszen akkor az ajánlott bér esetében a cigány származás negatív, a kért bér esetében pozitív hatásának kellett volna megjelenni. Úgy tűnik azonban, hogy együttes hatásuk a *BÉRHARC* esetében érvényre jut.

2005-ben nagyon keveset tudunk meg a béreket alakító mechanizmusokról. Csak kevés, de akkor nagyon erősen ható tényezőt tudunk azonosítani. Ezek a következők:

- a hosszabb munkavégzés fokozza a különbséget az ajánlott és a kért bér között, vagyis harcosabbá teszi a munkavállalót, ami ellentmond a tíz évvel ezelőtt tapasztaltaknak,
- tavasszal a kért és az elfogadott bér magas, ami érthető, amennyiben ekkor kezdődik az emberpiac szezonja.

Mindezek alapján csak annyit állíthatunk, hogy mára a Moszkva-téri emberpiac bér meghatározó mechanizmusait a korábbi változókkal vagy nem tudjuk megmagyarázni (lásd a bérsiker és az ajánlott bér esetét, ahol a magyarázott érték a tíz évvel ezelőttinek töredéke) vagy meg tudjuk ugyan magyarázni (mint a másik három bérváltozó esetében), de ezt a magyarázatot nem tudjuk jól interpretálni.

Összefoglalás a Moszkva-téri emberpiacról

Az emberpiacról tehát megállapíthatjuk, hogy - bár feltehetően csupán kiegészítő intézményként - az informális gazdaság munkaerő-piacának szerves eleme, s szociológiai alapjellemezői egyáltalán nem változtak meg a vizsgált tíz év alatt.

A korábban megfogalmazott feltételezéseink alapján igazolódott, hogy a Moszkva téri emberpiac elsősorban a budapesti régió olcsó – zömmel külföldi és/vagy szegény – férfi munkaerejének gyűjtőhelye.

Az emberpiac etnikai összetételére jellemző, hogy sok a munkavállalók között a külföldi állampolgárságú, de a magyar etnikumú munkaerő dominált az emberpiacon. Az a hiedelem, hogy a Moszkva tér teljes mértékben a külföldi munkaerő "megszállása" alatt van, biztosan nem volt igaz a vizsgált időszakban.

A Moszkva téren elérhető munkabér alacsonynak és stagnálónak tűnik.

Munkaügyi szakemberek között is meglepetést okozott, hogy egy átlagos napon a Moszkva téri emberpiacon csak körülbelül 300 munkavállaló ember fordul elő egy piacnapon (hajnali 5 és déli 12 óra között), s hogy egy napon ritkán van több 10-20 sikeres ügyletnél. Ez azt jelzi, hogy a Moszkva téri emberpiac - noha nagyon "szem előtt van" - nem tekinthető a budapesti munkaerőpiac, sőt talán még a budapesti feketemunkapiac jellemző modelljének sem. Valószínű, hogy funkciója nem több - ami természetesen nem lebecsülendő, hiszen a legnagyobb hazai helyi munkaerőpiacról van szó -, mint a budapesti munkaerőpiac építőipari segéd munkáinak olcsó "előállítás".

Elképzelhető, hogy a városok sok kis emberpiacán - főleg a keleti mezővárosokban - sokkal többen jutnak munkához, mint a Moszkva téren. Ugyanakkor nagy láthatósága miatt a Moszkva tér válik - hamisan ugyan - a média és a hatóságok

számára az emberpiac ideáltípusává, ami erősen hat az emberpiacokra - s ezen belül a külföldi feketemunkásokra - irányuló szabályozásra és a közvélemény alakulására.

A Moszkva-téri emberpiac 1995 és 2005 közötti vizsgálatát a szűkülő változatlanság jelzőpárossal látjuk legjobban összefoglalhatónak. A változatlanság sok formában érhető tetten: a vizsgált időszak alatt nem változtak meg az emberpiac intézményének meghatározói elemei: a Moszkva-téri emberpiac ma is, mint valószínűleg a rendszerváltozás óta mindvégig a budapesti informális alkalmi munkaerőpiac keresletének egyik megjelenési formája. Sok szempontból nem változott a munkaerő-kínálat összetétele sem, ma is iskolázatlan fiatal férfiak közül kerül ki a munkavállalók zöme. Végül nem sokban változott a piachelyi tranzakciók mechanizmusa sem (nyilvánosság, rendőrségi ellenőrzöttség, az alkuk csoportjellege).

A piac szűkülése érvényes a keresletre (kevesebb az ajánlatok száma), a kínálatra (kevesebb a munkavállalók száma), illetve a tranzakciók gyakoriságára egyaránt. Már 1995-ben is megállapítottuk, hogy a Moszkva-téri emberpiacon sokkal kevesebb ember talál munkát, mint ahogy azt annak alapján gondolnánk, hogy mennyire nevezetes a romániai feketemunkát-keresők körében, mint „ígéret”, a hazai médiában és a naponta itt megforduló embertömegek körében, mint „probléma”, az emberpiac. Ez a megállapítás még inkább igaz ma. A piac szűkülése erőteljesebb a kereslet, mint a kínálat esetében, aminek eredményeképpen romlik a munkához jutás esélye és csökken a bér.

A KGST piacok

Piachelynek nevezzük a kereskedelemnek azt a formáját, amikor egy meghatározott területen, több-kevesebb rendszerességgel eladók és vevők találkoznak. Lényeges eleme a definíciónak a terület adott és a találkozások rendszeres volta, mert e két jellemvonás szükséges az intézményesítettségnek ahhoz a minimumához, hogy mind az eladó, mind a vevő szempontjából a piachely mint gazdasági intézmény létezzen. Másként, a piachelynek és alapvető jellemzőinek (például nyitva tartás napja(i), időtartama, a várható áruk összetétele, a várható kereslet mértéke) ismertnek kell lennie mind a kereskedő, mind a vásárló számára, hogy azok a maguk gazdasági stratégiájába illeszthessék azt. Az eladók esetében ez azt jelenti, hogy egy adott piachely részévé lesz árusítási tervüknek. A vásárlóknak pedig tudniuk kell, milyen árut milyen árusoktól s milyen árakon vásárolhatnak ott.

A piachely fogalmát *Polányi* [1957/1976], [1984] definíciója szerint használjuk. E szerint a piachely a kereskedelmi tevékenység egy sajátos szervezeti formája, ahol “egyszerű” termékek cserélnek gazdát. Helyénvalónak tűnik *Polányi*nak az a megközelítése is, hogy intézményi értelemben a piachely nem egyszerűen a kereslet-kínálat-ár egymásra hatásának területi megjelenése, hanem egy olyan intézmény, amelyben a csere folyamatát a szokások, a központi adminisztráció és a piachely saját szervezete is befolyásolja. A *Polányi*-követő antropológusok, például *Bohannan-Dalton* [1962] által definiált piachely a cserefolyamat helyszíne, amelynek társadalmi, kulturális, politikai és gazdasági sajátosságai befolyásolják azt, hogy milyen mértékben és módon nyilvánul meg a piaci elv (ami teljes mértékben természetesen sohasem hiányozhat) a tranzakciókban. A piachely nem gazdasági funkciói azon alapulnak, hogy a piachelyi tranzakciókban sok, eltérő etnikumú ember találkozik, akiknek egyébként erre nincs alkalmuk. Ezért a piachely a hírek cseréjének és szórakozásnak, rokoni találkozásnak és politikai kampánynak egyaránt helye, mint ahogy a “sokadalom” jelleg olyan tevékenységek megjelenését is ösztönzi, amelyeket éppen a fogyasztásra orientált, az

otthoni kulturális kötöttségektől (időlegesen) megszabadult tömeg jelenléte életet (prostitúció, lopás).

Informális az a piachely, amelyen jellemzően közteherviselést (adót, vámot, illetéket) elkerülő módon történik az adásvétel. Ez jelentheti az áru származási (rossz minőségű, lejárt szavatosságú, hamisított, csempészett, lopott) és/vagy az árusítás módját (engedély nélküli árusítás, feketemunka) egyaránt. Jellemzően az informális piachelyeken a helyi, illetve a központi hatalom csak helypénzfizetési előírás és razziázás formájában van jelen. Ebben az értelemben használja a bolhapiac fogalmat az egyesült államokbeli informális piachely definiálása (és az utcai árusítástól való megkülönböztetés) során egy szerző: "A bolhapiac az utcai kereskedés helyhez kötött formája. A bolhapiacok formalizáltságának mértéke különböző lehet. A helyi közigazgatás akaratától függően a bolhapiaci kereskedők – a helypénz fizetésén túlmenően – engedély kiváltására is kötelezhetők, de egyébként a bolhapiaci kereskedők nem különböznek az informális gazdaság vállalkozóitól." (Smith [1987] 88. o.)

Miért kgst-piac? A fogalom természetesen nem a mi találmányunk. Mi csupán komolyan vesszük ezt a hetvenes-nyolcvanas években a köznyelv által széles körben használt megnevezést. Tesszük ezt azért, mert a köznyelv e fogalom "feltalálásával" nagyon is zseniálisan ragadta meg az informális piachelyek rendszer- (s mint látni fogjuk rendszerváltás-) specifikus jellemvonását. Eredetileg a köznyelvben gúnyos elnevezésként létezett e fogalom. Azt fejezte ki, hogy körülbelül ennyi az, ami a KGST-ből működőképes és egyszersmind hasznos a mindennapi emberek számára.

Az első kgst-piacok valamikor a hetvenes évek elején jelentek meg Magyarországon – egy forrás szerint a Garay téri piac és a Baross téri aluljáró környéke volt az első kgst-piacszerű utcai "lengyel"-árustömörülés színhelye (*Egy piac...* [1995]). Ezen a piacokon elsősorban külföldiek (kezdetben szinte kivétel nélkül lengyelek), valamint külföldön megfordult magyarok árusítottak. A sláger a zsebszámológép, a farmernadrág és a digitális karóra volt. Akkoriban ezek a piacok egyáltalán nem számítottak olcsónak, valójában a kurrens "nyugati cuccok" beszerzésének helyéül szolgáltak, a kevésbé igényesek számára. Nagyok sem voltak, forgalmuk sem volt számottevő. A hatalom megkülönböztetett figyelmet szentelt e kereskedelmi gócoknak, talán nem is elsősorban a forgalom nagysága, hanem a "nyugati mótelyt" terjesztő, más csatornán szinte beszerezhetetlen – mai szemmel hétköznapi minőségű – árufeladások miatt. Ezért gyakoriak voltak a razziák, a lefoglalások. A rendőri beavatkozásoknak nemegyszer vásárlók is áldozatul estek.

A kgst-piacok első időszakában a lengyelek meghatározó szerepének tudható be az is, hogy a kgst-piac egyik alternatív elnevezése a "lengyel piac". Ez az elnevezés a nyolcvanas évek első felében valószínűleg jogos is volt, amennyiben a lengyelek:

- (más KGST-ország állampolgáraival ellentétben) ebben az időben már teljesen szabadon utazhattak,
- a hazai gazdaság válsága miatt rá voltak kényszerülve a "bőröndturizmusra",
- és, hogy a lengyel közgondolkodásban, dacára a kereskedés (s különösen a zsidó vándorkereskedők) hagyományos megvetését valló értékrendnek, a német megszállás idején átörökölt-kifejlesztett védekezési mechanizmusok a mindennapi viselkedés részévé tették a spekulációt (Wedel [1992]).

Manapság a kgst-piacokat nem nevezik már lengyel piacnak. Ha egyáltalán nevezik másként, mint piacnak azt a helyet, ahol olcsón lehet vásárolni, akkor vagy régi fogalmakat élesztenek fel (zsibvásár, bolhapiac, ócskapiac) vagy speciális neveket konstruálnak, mint például a gagyipiac (Bercsi [1996]), a csencselőpiac (Csité

szerzőtársai [1995]), illetve a kukapiac (*Szalai A.*[1996]), vagy az újabban e piacokra jellemző kínai jelenlét miatt több nagy kgst-piachelyet "átnevezett" a köznyelv kínai piacnak (például a Józsefvárosi piacot⁶).

A hagyományos fogalmak (zsibvásár, bolhapiac, ócskapiac) választása azért nem vonzott, mert ezek a fogalmak kevésbé képesek visszaadni a kgst-piacok máig ható rendszer- és rendszerváltás-specifikus jellemvonásait, s ugyanakkor értékterheltek, amennyiben a nagy felfordulást,⁷ az eladásra kerülő tárgyak olcsóságát, egyszersmind használt és használhatatlan voltát, illetve az eladók szegénységét fejezik ki. Ezekkel a fogalmakkal ellentétben a kgst-piac fogalmát strukturális fogalomnak tekintem, amennyiben ez az elnevezés éppen azt fejezi ki, ami szerintem e piachelyi kereskedelmi forma létrejötté, illetve – a rendszerváltás (és a KGST kimúlása) ellenére történő – fennmaradása során meghatározó jelentőségű volt. A következőkben a mellett fogok érvelni, hogy a KGST volt az az intézmény, amely a kgst-piacokat megteremtette, sőt – paradox módon – múltával is segítette életben maradásukat.

A nyolcvanas évek végére, a rendszerváltást megelőzően a kgst-piacok nagymértékben megváltoztak (utaltam már arra, hogy olyan országok állampolgárai jelentek a kereskedők között, ahonnan eladdig nem jöttek árusok, másutt – *Sik* [1994] – említettem a határok nyitódásának és a fogyasztási cikkek hiányának csökkenését, mint olyan tényezőket, amelyek átalakítják az informális gazdaságot). Mindazonáltal a posztkommunizmusban, a KGST múltán, nem csupán kegyeletből használok továbbra is a kgst-piac elnevezést. Ma is alkalmasabbnak tekintem ezt a fogalmat az informális piachelyi kereskedelem e sajátos változatának leírására, mint a többi fogalmat. Ugyanis meggyőződésem, hogy a kgst-piacok ma is őrzik a KGST dominálta kezdetek számos strukturális sajátosságát, noha a mai kgst-piac sokban már nem hasonlít ahhoz a piachelyi formációhoz, ami a hetvenes években létrejött.

A megfigyelt piacokról

Beszámolónk az egy évig tartó újabb megfigyelésünk eredményeit foglalja össze. Helyi piacokat vizsgáltunk: adatokat gyűjtöttünk a piac szerkezetéről, infrastruktúrájáról, az elárusítás körülményeiről, vizsgáltuk, hogy a kínálat bizonyos jellemzői vajon eltérnek-e egymástól. Megfigyeltük a piacok forgalmát, a vásárlók és kereskedők társadalmi jellemzőit és vizsgáltunk egy vásárlói mintát is.

Az előző vizsgálatban a kiválasztott piacok Kecskemét, Szeged, Pécs és Budapest-Józsefvárosi piacai, amelyek persze semmilyen statisztikai módon nem reprezentálták a hazai városi piacokat. Időközben a kecskeméti piac megszűnt, ismételt megfigyelésére nem volt lehetőség. A kiválasztást eredetileg sem segítette semmilyen nyilvántartás, mivel ilyen nem létezik. A vizsgált piachelyek megfelelően nagyok és közismertek voltak, s áruválasztékuk felölelt mindenféle piacon árusítható (kiskereskedelmi) terméket.

A piacokon kizárólag a megfigyelés útján begyűjthető adatokat akartuk rögzíteni. Információink megbízhatósága érdekében igyekeztünk kiküszöbölni a megfigyelést végző személyből, az értelmezési különbségekből eredő torzításokat.

⁶*Nyíri* [1994] szerint 1992 körül négy kgst-piacon volt meghatározó a kínai jelenlét, leginkább a Kondorosi úti piacon, ahol a nagybani kiskereskedelem a legjelentősebb volt.

⁷*Köllő* János 1992-ben megjelent cikkében a címben szereplő zsibvásár fogalom mellett a tanulmány szövegében a perzsavásár fogalmat is használja, ugyancsak a nagy nyüzsgés megjelenítése céljából (*Köllő* [1992]).

A piacokat szektorokra, kisebb piacrészekre osztottuk, az összeírók ezekről gyűjtöttek információkat először 1995. április elsejétől 1996. március végéig éves reprezentativitást biztosító 84 alkalommal. Másodszor 2002. november 5. és 2003 november 15. között végeztünk megfigyeléseket három piacon összesen 208 alkalommal. A piacokon az egyedi körülményeknek megfelelően eltérő számú és területű szektor képezte a kijelölt időpontokban a megfigyelési egységet. Az év folyamán az összeírók egymás után, meghatározott sorrendben keresték fel a szektorokat. Az építkezések, felújítások és a hatósági ellenőrzések esetenként "eltűntettek" egy-egy szektort.

A piacok mérete, forgalma

A piacok között a jellemző különbségek megmaradtak : a józsefvárosi egy elosztópiac, a szegedi cserepes-sori nagyméretű, népi kereskedelmi központ, a pécsi vásár maradt. A piacok forgalma megváltozott. A forgalmat – mint említettük – a megfigyelések kezdő és befejező időpontjában három lehetséges bejáratnál egy időegység alatt (5-5 percig összeszámolt) piacra bemenő potenciális vásárlók számával mérjük.

Minden alkalommal 3x5 percig számlálták a megfigyelők a piacra bejövő vásárlókat a megfigyelési periódus kezdetén és végén. Tudjuk tehát, hogy összesen fél óra alatt hányan érkeztek a piacra. A medián értékek szerint egy óra alatt 42 vásárló érkezett a kecskeméti piacra, a szegedire 82, a pécsire 43, a budapestire pedig 850. Az újabb megfigyelés eredménye szerint Szegeden megközelítőleg megmaradt a forgalom, Pécsen 288 látogató jött óránként, a Józsefváros felére esett vissza, de még mindig forgalmasabb, mint Pécs, ahol becslésünk szerint 930 ezer látogató fordult meg, a korábbi 139 ezer helyett, A szegedit 131 ezer látogató kereste fel a kilencvenes években, most ez a szám 10 százalékkal növekedett. Budapesten ez a szám 2.7 millióról 1.2 millióra esett vissza. A tömegközlekedés szempontjából a budapesti piac van a legkedvezőbb helyzetben. Bár mindegyik piacról jár egy-egy busz, van buszmegálló. Mindegyik piacnak van kijelölt parkoló zónája. Regisztráltuk az itt található gépkocsik fajtáját és számát valamint a parkolók telítettségét is. A forgalmat jelző parkoló-telítettség arány szerint a 90-es években a budapesti piac parkolója volt éves átlagban a legzsúfoltabb (84 százalék). A vizsgálat második periódusában a budapesti telítettség visszaesett, a pécsi piac parkoló telítettsége a megfigyelési napok átlagát tekintve 25 százalék, de a mediánérték 88 százalék, vagyis a pécsi forgalom megsokszorozódását mutatja ez az adat is. A pécsi vásárlóterületen a vizsgált év folyamán komoly kisteherautó- és autóbuszforgalmat is regisztráltak, Szegedről és Budapestről viszont a buszok elmaradtak. A személygépkocsi-forgalom Pécsen megtízszereződött, a Józsefvárosban megnégyszereződött, Szegeden meg másfélszeresére nőtt.

Vagyis a látogatók manapság jellemzően nem turista buszokkal érkező környező országbeli látogatók, mint a kilencvenes években, hanem személygépkocsival vagy kisbuszokkal érkező vásárlók/kereskedők

A piacok szerkezete, infrastruktúrája

A négy piacon egész éven át a korábbi közel 1400-zal szemben az új megfigyelési periódusban közel 1000 elárusítóhelyet figyeltünk meg. Az elárusítóhelyeket abból a szempontból vizsgáltuk, hogy állandó vagy ideiglenes árusítás lehetőségét kínálják-e az építményt bérlő kereskedőknek. Idézett tanulmányunkban így foglaltuk össze a megfigyelés célját, ami az újabb megfigyelési periódusra is érvényes: „A zárt üzletek - bódé, konténer - nagyobb árukészlet kínálatára, sőt raktározásra biztosítanak lehetőséget. A fedett, állandó jellegű épületet bérlők valószínűleg hosszú távra - legalább egy évre -

rendezkednek be a piac területén. A fedetlen, fedett, de “beépített” asztalokon alkalmanként rakodhatnak ki az elárúsítók. Nemcsak az építmény jellege, hanem az elárúsítóhelyek piacon belüli elhelyezkedése is utal arra, hogy a kereskedő éves bérlettel vagy napi jeggyel árusít, ez a piac szervezettségéből általában jól látható, megállapítható. Azok, akik a földre vagy saját, magukkal hozott asztalukra rakják ki árujukat, netán autójuk csomagtartójából árulnak, bizonyára alkalmi kereskedők. A kereskedés körülményeit jól illusztrálja, s a piac képéről, célszerű szervezettségéről, kulturáltságáról és az eladók szándékáról sok mindent elárul, hogy a kereskedők kifüggesztik-e az árakat vagy sem, ömlesztve, egyenként vagy kisebb csomagokban rendezik el az árut és hogy használnak-e reklámot, tájékoztató feliratokat vagy sem. Az árak és tájékoztató feliratok hiánya jelentheti azt is, hogy a kereskedők egymás előtt sem akarják felfedni áraikat.”

Korábban Budapesten csak elvétve fordult elő, hogy saját asztalon, földről vagy autó csomagtartójából árul valaki, Pécsen viszont 47% ilyen volt. A budapesti piac jól kiépített volt már akkor, a többi piac standjainak felét-harmadát a kereskedők önkiszolgáló módon magukkal hozzák. Mostanra ez teljesen megváltozott: Igaz, Pécsen az asztalokról vagy a földről is kínálnak az ideiglenesen piacozók, de Szegeden és Budapesten mindenütt bódék, pavilonok és fedett asztalok vannak. Rendezettebb a piacok képe, az árusítás körülményei javultak. Nemcsak az építmények, hanem a standok berendezkedéséről is azt a következtetést vonhatjuk le, hogy szabad téri áruházként működnek ezek a piacok. A kereskedők több mint 99%-a állandó bérlő a Józsefvárosban, Szegeden is 80%-nyi az állandó standtulajdonos. Napi jeggyel 15-20% árusít a két vidéki nagyvárosban, Budapesten az alkalmi árusítás ismeretlen. Mindent összevetve a korábbi megfigyelés alkalmával a budapesti és a szegedi piac inkább állandó vásár volt, a másik két helyszín pedig napi piac-jellegű, mára mindhárom stabil open-air üzletközpont, Pécs őrzi a „pécsi-vásár”-hagyományt – legalábbis az általában napijegyes asztalok, csomagtartó, sajátasztal nagyobb aránya erre utal.

A korábbi megfigyelés azt mutatta, hogy Pécs piaca eltér a többitől, itt ugyanis a megfigyelt elárúsítóhelyek 6%-án láttunk felhívó reklám-szövegeket, s az árakat is kiírják majdnem minden második standon. Kicsit változott a helyzet mára, bár most is Pécs az a hely, ahol nem kell a vásárlónak kinyomoznia az árakat. A kereskedők 70-80%-a nem ír ki semmit az áruk mellé. Az árak “eltitkolása” azt is jelzi, hogy nincs nyíltan vállalt konszenzus a mindenkori árakról. Pécsen a kereskedők több mint egyharmada egyenként készít feliratokat, minden tizedik pedig listán írja ki a termékek árát.

Az együttműködő kereskedők számát tekintve Pécs piaca továbbra is eltér a többitől: korábban az elárúsítóhelyek 80%-án egyetlen kereskedő árult, a többi piacon ez az arány valamivel kisebb volt. Mára ez úgy változott meg, hogy a pécsi piac a társas árusítás színhelye, mert minden második standon ketten vagy többen árulnak. A többi piacon a standok kétharmadán egyedül van egy-egy árus. Az eladók mindenütt passzívan viselkednek, nem kiabálnak, nem kínálgatnak, szó nélkül dolgoznak, mintha az áruházban vagy a boltban lennének. Az árusítás körülményeit jól illusztrálja, hogyan rakják ki, hogyan “tálalják” az árut (5. tábla). Minden piacon a rendezett árukínálat jellemző, figyelemfelkeltő kirakodással nem fárasztják magukat a kereskedők. A gyűjtőcsomagban árusítás aránya lényegesen emelkedett. A Józsefvárosban nem volt jellemző az ömlesztve árusítás, mostanra ez duplájára emelkedett és feltűnően megnőtt a 10-nél többféle árut kínáló aránya.

A kereskedők Pécsen és Budapesten jellemzően többféle terméket árusítanak egy-egy standon, Szegeden a korábbi adatokhoz képest csökkent az egyfélét árusítók aránya. Azt figyeltük, vajon a kereskedő specializálta-e magát valamely árucikkre vagy nem. Adataink azt mutatják, hogy továbbra sincs szó (termék)specializációról.

Megvizsgáltuk, vélhetően mely országokból származnak a kínált termékek. Idézzük korábbi leírásunkat a termékek besorolásáról: A származási hely „megállapítása is megfigyeléssel történt, az áruk fajtájából, márkájából, látható minőségéből állapították meg az összeírók, hogy egy-egy termék melyik csoportba sorolható. Vizsgáltuk még, hogy az iparosok, kistermelők megjelennek-e az általuk termelt cikkekkel a standokon, továbbá vannak-e hazai termékek is a kínálatban, van-e továbbá egyértelműen nyugatról vagy ázsiai országokból származó cikk, illetve jellegzetes 'kgst-holmi'. Egy-egy kereskedő természetesen árulhat ilyet is, olyat is egyidejűleg.” Kgst-jellegű árukat legnagyobb arányban a pécsi kínálatban találtunk, most Szegeden van a legnagyobb arányban ilyen árucikk. Korábban a budapesti piac kimondottan ázsiai árucikkekre szakosodott (75%), Kecskeméten minden negyedik kereskedő árult ilyet, s a másik két piacon a kereskedők közel felénél volt ázsiai áru. Mostanra kicsit megnőtt a megfigyelők által hazai terméknek vélt árucikkek aránya, Józsefvárosban a nyugati cikkek szerepelnek még a kínálatban, az ún. kgst-árak aránya Szegeden nőtt, a másik két városban jelentősen visszaesett. Változás még az is, hogy Pécsen is, Szegeden is jócskán emelkedett az ázsiai termékek aránya. Lim-lomot gyakorlatilag nem árulnak a piacokon, a használt cikk sem jellemző.

A kereskedő „profilja” a standjára legjellemzőbb áru: élelmiszer, ruházati cikk, háztartási gépeket (a háztartásban használatos cikkeket és kozmetikumokat kínálnak) és kultúrával vagy szabadidőtöltéssel kapcsolatos dolgok értékesítése jellemző. Változatlan az a helyzet, hogy a ruházatkódás és az ehhez kapcsolódó termékek dominálnak a piacokon. Pécs régebben is és most is eltér a többi piachelytől, ott minden ötödik árus jellemzően a háztartással kapcsolatos árucikkeket kínált, mostanra ez az arány megnőtt. Ez a termékcsoporthoz a többi piacra kevésbé volt jellemző és most sem az. A kereskedők legjellemzőbb áruja szerint az összes megfigyelt eset közül most közel 60%-a ruházati cikkeket árusítók aránya, ez egy kicsivel kevesebb, mint az előző megfigyelési periódusban volt.

Kik az elárúsítók?

A piaci kereskedést jellemzően férfi-munkának gondoltuk korábban, ez most nem jellemző: a Józsefvárosban ugyan a férfi kereskedők vannak többségben, de Szegeden jóval több nő árusít, Pécsen pedig kiegyenlített az arány. Budapesten a 25 év alattiak sokkal nagyobb arányban szerepeltek, mint a többi piacon. A szegedi és a kecskeméti kereskedők valamivel idősebbek voltak, mint a pécsiek és a józsefvárosiak. Változás állt be az életkormegoszlást vizsgálva: megnövekedett a 26-34 éves korosztály aránya, s ez azt jelzi, hogy kohorsz hatás érvényesül, a piacon dolgozó legfiatalabbak kisebb arányt képviselnek, kicsit öregebbek lettek a kereskedők a vizsgált piacokon. Olyan szempontból is érdemes talán ezt a jelenséget értékelni, hogy a piaci árusítás mint stabil megélhetési forrás mely csoportok számára állandósul. A legfiatalabbak között kicsivel több volt a nő a korábbi periódusban, s ez most is így van, a többi korcsoportban egyenletes a nemek szerinti megoszlás.

Elterjedt vélekedés, hogy a piacokon sok a külföldi. Az emberek - természetesen a piac földrajzi elhelyezkedésétől függően más-más összetételben - sok délszláv, orosz, ukrán, román, lengyel kereskedőt vélnek látni a piacokon, s általános az a hiedelem is, hogy mindenütt magas a kínaiak és a romák aránya is. A négy közül a három vidéki kgst-piacon döntő fölényben voltak a hazai elárúsítók (66-82%). Budapesten az eladók majdnem fele ázsiai volt, mára ez a szám 80%. „Ez az egyetlen piac, melyet az eladók nemzetisége (ázsiai származása) alapján joggal lehet "kínai piac"-nak nevezni (Etnikai piac)” – írtuk az előző kutatási beszámolóban, mert a többi piacon kevesebb ázsiai

árusított (9-20%). Ez azonban megváltozott: Pécsett visszaesett az ázsiaiak aránya, de Szegeden minden negyedik kereskedő ázsiai lett. Egyáltalán nem jellemző, - amit köztudottnak vélünk - hogy a kgst-piacokon lépten-nyomon romákba botlik a vásárló: Pécsett minden századik kereskedő volt előző felmérésünkön roma, most ez 7-re emelkedett, de Szegedről - ahol legnagyobb, 8%, volt az arányuk – eltűntek. Budapesten százból két kereskedő roma. Színes bőrű külföldiekkel továbbra is csak elvétve lehet találkozni.

A külföldi magyarok általában ruhát és cipőt árultak mindenütt régebben, most mindenféle háztartási cikk a legjellemzőbb árujuk. A roma kereskedők legjellemzőbb áruja most is ruhaféleség, főként a cipő. Az ázsiaiak kínálata maradt a régebben tapasztalt: ruhát, méterárut, nagy arányban cipőt kínálnak a ruházati kiegészítőkkel együtt.

A piacokon dolgozók társadalmi státuszára a ruházat jellemzőinek megfigyeléséből következtettünk. A budapesti piacon - ahol jelentős az ázsiai kereskedők aránya - nagy arányban találtak jólöltözött kereskedőket, s elég kevesen viselték ott az egyébként másutt nagyon elterjedt "városi népviseletet", a joggingot. Szegeden és Pécsett ebben jártak a kereskedők, Kecskeméten hagyományos munkaruhát hordtak, és itt volt a legnagyobb a szegényes ruhát viselők aránya. A 2003-as megfigyelések azt mutatják, hogy nagyon kevés szegényes öltözetű kereskedő dolgozik a piacokon, nem hordanak városi népviseletet, joggingot, sem sportos ruhát, sem munkaruhát, hanem megnőtt az „elegánsan” öltözött kereskedők aránya. (Ez a kategória a többi tagadása, nem pedig a szó eredeti értelmében vett elegancia, hanem divatos öltözet.) A besorolás könnyebb volt ebben a vizsgálati időszakban, egyéb, besorolhatatlan ruházatot sokkal kisebb arányban jelöltek a megfigyelők. Jellemző, hogy munkaruhát és elegáns, polgári ruhát a 45 évesek és afölöttiek hordanak, a sportos, divatos ruhát pedig a legfiatalabbak hordják. Érdekes, hogy a férfiakra jellemző a konzervatívabb (elegáns) öltözet és csak nőknél vették észre a megfigyelők a népviseletet (lehet, hogy férfiakon nem azonosítható ez utóbbi).

Mit vásárolnak a piacon és mennyiért?

A piacot elhagyók közül alkalmanként öt-öt vásárlót megkérdeztük arról, mit vásároltak, mennyiért, alkudtak-e és miért nem vettek mást is. Az eltelt év alatt a négy piacon összesen 2559 árucikk-vásárlásról, tranzakcióról szereztünk információt, az újabb megfigyelési periódusban a három piacon 2276 árucikk-vásárlást számoltunk össze. Most is Pécsett vásároltak a legtöbb árucikket, ezt a józsefvárosi-budapesti piac követi, s a tranzakciók 25 százalékát a szegedi piacon figyelték meg a kérdezők. A tranzakciók száma és aránya mutatja a piacok eltérő forgalmát. Ez a forgalom-bebecslési mutató is ugyanazt valószínűsíti, mint amit a gépkocsi parkoló telítettségéből és a belépők számából kalkuláltunk.

Az összes bevásárlás (vagyis a megvett árucikkek összetétele) igencsak egysíkú lett az utóbbi években. Régebben csak minden második vásárló vett ruhaféléket, mára a közönség 2/3-a ruhafélét vásárol a piacokon. Az élelmiszervásárlás háttérbe szorult, mert a megfigyelésből most kimaradt kecskeméti piacon nagy arányban fogyott az ilyen árucikk. Budapesten a józsefvárosi piac profilja változatlan, még magasabb lett itt a ruházati cikkek részaránya. Pécs kissé más képet mutat: a vegyes hobbiáruk és a háztartási cikkek iránt itt nagyobb kereslet mutatkozott, mint Szegeden vagy Budapesten.

Az egyes piacok eltérő kínálata miatt elképzelhetőnek tartottuk, hogy piaconként karakteresebben tér majd el a megvásárolt cikkek összetétele is. Nem találtunk azonban lényeges eltéréseket.

Az újabb megfigyelési periódusban is azt tapasztaltuk, hogy tranzakciókban közel nem akkora a ruházati cikkek aránya, mint a piacok kínálatában. Azokon a piacokon vesznek nagyobb arányban például ruhaneműt, ahol az erre “szakosodott” kereskedők nagyobb arányban vannak jelen.

A GfK kutatási jelentéseiben olvashatjuk, hogy a vásárlók szokásai jelentősen módosultak az utóbbi években. Megfigyeléseink is azt jelzik, hogy változtak az emberek bevásárlási szokásai. Igaz, mi más dimenziókat elemeztünk, mint a jeles piackutató szervezet: Azt vizsgáltuk meg, hogy a piacokon változott-e az otthagyt pénz mennyisége, hányféle árucikket vásároltak az emberek és mely napokon és napszakokban volt nagyobb a vásárlási kedv. Azt is figyeltük továbbá, hogy milyen különbségek adódnak abból a nem jelentéktelen tényből, hogy a jelenleg megvizsgált három piac eltérő profilú.

Szegeden minden harmadik vásárló vett csak egyfélét, ők azonban átlagosan 1200 forintot fizettek ki, míg 40 százalékuk három vagy négyféle cikket vett meg, de az ő összkiadásuk is 3-5000 forint között maradt. A szegedi bevásárlások kerültek a legkevesebbe, átlagosan 2400 forintot hagytak a piacon az emberek. Szegeden mostanra ötszörösére emelkedett a vásárlásokért kiadott pénz, és nagyon megnövekedett azoknak az aránya (40%), akik háromféle árut vettek. Igaz, ők általában kevesebbet fizettek a piacokon egy-egy vásárlást tekintve. A piacon vásárlók harmada kétféle árut vett és ez átlagosan 17000 Ft-nyi kiadást jelent.

A látogatók száma alapján végzett becslések szerint a két nagyobb piacon - Pécsen és Budapesten - átlagosan többet költöttek el a vevők. Pécsen a kétfélét vásárlók átlagosan 2500 forintot költöttek az előző megfigyelési periódusban. A három- és négyféle cikket felsorolók majdnem kiteszik az összes itt vásárló felét. A sokfélét vásárlók valamivel kevesebbet költöttek ezen a piacon, mint a budapestin (8700 vs 9800 Ft). A pécsi vásárlók jó sokfélét vesznek és majdnem 4000 forintot hagynak a piacon. A közelmúltban végzett megfigyelés szerint a pécsi piacozők majdnem fele csak egyfélét vásárolt kb. 5000 Ft átlagos kiadással, egyharmaduk pedig kétféle dolgot vett, és ez nem sokkal több átlagos kiadást jelentett ez számukra.

A budapesti piacozők jellemzően egy-két dolgot szereztek be, de azokért átlagosan sokkal többet fizettek, mint a többi piacon az egy-két cikket vásárlók. A vásárlók akkor átlagosan 5700 forintot hagytak a piacon. Mostanra azonban teljesen világos, hogy Józsefváros jelentős elosztópiac: átlagosan több mint 100000 illetve 280000 Ft-ot hagytak ott azok, akik két vagy háromféle dolgot vettek – nyilván nagy tételben. Összességében a piacozők 70%-a fele-fele arányban egyféle vagy kétféle cikket vitt magával. A vizsgált közel 400 vásárló átlagosan 97 ezer Ft-t fizetett. Ezek a nagyszegű kiadási tételek azt a feltételezést erősítik meg, hogy boltosok vagy más piacozők vásárolnak Józsefvárosban.

Adataink azt mutatták a korábbi megfigyelési periódusban, hogy a csoki, a férfi cipő, a fehérnemű Budapesten volt a legolcsóbb, női cipőt Pécsen, Kecskeméten mosószert, Szegeden női harisnyát, testápolót és edényfélét lehetett a legalacsonyabb áron kapni. Mára nem ilyen világos a kép, mert azt gondolnánk, hogy Józsefváros a legolcsóbb piac, de ez csak a fehérnemű és az edények esetében igaz, minden többi árus sokkal olcsóbb Szegeden (pipere- dolgok, harisnya, csoki). Pécsen pedig viszonylag olcsó a férficipő (kb. 4000Ft)

Vizsgáltuk azt is, hogy az árakat kialakították-e a vevők vagy sem. Korábban a válaszolók közel 70%-a mondta, hogy nem alkudozott. Az ügyletek közel egyharmadában alkuval igyekeztek alacsonyabb árat elérni a vevők a kilencvenes években, mára összességében kicsit csökkent a tényleges alku aránya (29%).A megismételt megfigyelések során az emberek több alku-ügyletről számoltak be, függetlenül attól, hogy

férfi vagy nő volt a vásárló. Az 1799 ügylet 2-3%-a olyan volt, ahol nem is lehetett alkudni. Az is érdekes, hogy a nők vásároltak a tranzakciók 70%-ában, de az alkudozási kedv mostanra inkább a férfiakra volt jellemző. Érdekes megfigyelés, hogy akkor nagyobb az alkudozás aránya, amikor egyébként kisebb a forgalom a piacokon. Vasárnapi napon zajlik a tranzakciók legnagyobb aránya, de hétfőn, a leggyengébb napon alkudoznak inkább az emberek. Ugyanez nem érvényes az adott napon belül, mert a zárást megelőzően nem alkudoznak, s kisebb az alkudozás a reggeli nyitás körüli órákban. Leginkább a délelőtt alkudoznak a vevők.

Érdekes az alkudozási gyakorlat eltérése korcsoportonként: az előbbi megfigyelési periódusban a legfiatalabbak ügyleteinek csak egy negyedében, az idősebbek vásárlásainak viszont 40%-ában volt alku. Mára ez teljesen megfordult: a legfiatalabbak a 35 évig szembetűnően nagyobb arányban élnek az alku lehetőségével, s legidősebbek körében ennek sokkal kisebb a jelentősége. Feltehetően itt is valamiféle tanulás vagy ellentétes kohorszhatás érvényesül. Ennek vizsgálata külön elemzés lehet.

Úgy látjuk hogy a páros vásárláskor inkább alkudoznak az emberek, nem nagyon kedvez az alkudozásnak, ha gyerekek vannak velünk, kevésbé alkudozunk akkor is, ha egyedül vásárolgatunk. A korábbi vizsgálatból az látszott, hogy a kiscsoportban vásárlók alkudoztak inkább. Most módosult a helyzet. A mostani három piac közül inkább Pécsen alkudoznak, nem érvényes mostanra, hogy „a két alföldi város piacozásához sokkal inkább hozzátartozik az, hogy a vevő alkuszik, mint a pécsi vagy a budapesti piac vásárlói szokásaihoz”.

Kik vásárolnak ?

A bevásárlásukról megkérdezett 923 ember 28%-a férfi. A vásárló nők és férfiak aránya piaconként változatos volt régebben, mostanra egyöntetű a kép: a nők túlsúlya látszik (70%). Most minden negyedik megkérdezett volt pécsi, a többiek közül egy kicsit többen voltak a budapestiek. Egy-egy vásárló a korábban átlagosan 1,8 tranzakció helyett a közelmúltban 1,08 tranzakcióban vett részt, vagyis inkább egyfajta cikket vásárolt.

A szegedi és a budapesti piac a magányos vásárlók terepe, a pécsi piacozók több mint fele csoportosan vagy párjával ment a piacra. Továbbra is jellemző, amit a szóbeszédből tudunk: a pécsiek szívesebben mennek társaságban, családdal a piacra vásárolni. A vásárlók legnagyobb hányada egy órát töltött a piacon, éppúgy, mint a kilencvenes években, de az egyedül bevásárlók igen rövid idő alatt végeznek.

„Egyértelmű az összefüggés: minél többen jöttek együtt vásárolni, annál több időt nézelődnek a piacokon. A férfiak dinamikusabban viselkednek: az átlagosnál nagyobb azok aránya (40%), akik fél óra alatt befejezik a vásárlást, a másfél óránál is több időt vásárlók csoportjában pedig kétszer többen vannak a nők, mint a férfiak. Kevesebb időt töltenek a piacon - fél órát, órát - a legfiatalabb korosztályhoz tartozók. Az idősebbek között nagyobb arányban vannak azok, akik másfél óránál is többet fordítanak az alapos bevásárlásra. A piacon töltött idő nagyon különbözik piaconként, mert más-más célja van a vevőknek.” Úgy látjuk, hogy ezek a jelenségek most is jellemzik a piacokat. A leggyakoribb piacozók a pécsiek, pedig ott a nyitva tartás rövidebb, mint a többi helyszínen.

A vásárló közönség mintegy harmada “elegáns”, polgári öltözékben megy a piacra, 2/5-ük pedig sportos ruhát visel. Most is úgy látszik, hogy vagy elegáns, vagy sportos ruhát viselnek a vásárlók. 15 százalékuk elegáns és 35 év feletti, közel ugyanennyien sportos viseletű 25 év feletti, 10-10%-nyi egyenletes eloszlású az egyes életkorcsoportokban az elegáns vagy sportos viseletűek aránya, Az idősök között találtuk

a falusias és szegényes öltözetűeket, akik összesen alig 10 százalékot tesznek ki. A többi kategóriában nagyon kevesen vannak. Népviselőket vásárlót ismét alig találtak a kérdezők, szegényes és falusias öltözetű volt azonban a megkérdezettek 15%-a, akik aránya visszaesett..

Sikeres volt-e a bevásárlás? Úgy véljük, hogy az, aki mindent megvett, amit csak akart, méltán elégedett a bevásárlással. Előfordult azonban, hogy valamire nem maradt pénze, vagy elfogyott, amit meg akart vásárolni, vagy nem tetszett neki az áru minősége, ára, s ezért hagyta ott. Az előző vizsgálatban megkérdezett 1227 vásárló 60%-a nem akart mást venni, mint amit végülis megvett. A maradék fele (kb.20%) azért nem vett mást, mert drágának tartotta, másik fele viszont más okból volt kénytelen a további vásárlásról lemondani, például: rossz minőségű volt az áru, elfogyott, nem maradt pénze, vagy nem tetszett neki a kínált árucikk. A 2003-ban megkérdezett vásárlók közül a pécsiek voltak leginkább elégedettek, a többi piacon is nagyobbak az elégedettségi arányok, mint régebben. Arra, hogy az árut azért nem vették meg, mert drága volt, sokkal kevesebben hivatkoznak, mint a kilencvenes években.

A megkérdezettek átlag 8%-a még soha nem volt a vizsgált piacon (Budapestre volt ez jellemző inkább, ott minden negyedik új látogató volt), közel 40%-uk egy hete járt ott utoljára. Minden negyedik vásárló havonta egyszer jött ki. A férfiak inkább heti látogatók voltak, mint a nők (41 vs 34%). Most úgy láttuk, hogy a pécsi vásárlók heti, kétheti rendszerességgel látogatják a piacot, míg a szegedi és pécsi ritkábban látogató vásárlókra számíthat. (A vásárolt áruk jellegéből, árából és a látogatások rendszerességéből végezhetünk becslést a piacok forgalmára: a látogatás gyakorisága u.i. önmagában nem feltétlenül jelzőszám.)

A piacról távozók

A piaci adatgyűjtők a vizsgált évek folyamán először összesen 4757 most: 3685 távozót - alkalmanként 20-20 lehetséges vásárlót -"írtak le": felírták, hogy volt-e náluk a bevásárlásra utaló csomag vagy sem, s rögzítették, hogy az illető melyik "vásárlótípusba" tartozik, utoljára pedig megkérdeztek közülük öt-öt embert, vásárolt-e, mit, mennyiért, alkudott-e, stb.

Ha a megfigyelésekre támaszkodunk, nagyobb vásárlói arányokat kapunk: az arányok a megkérdezéssel 49-81%, a megfigyeléssel 62-89% közöttiek. A második megfigyelés alkalmával csomaggal távozott a látogatók 90%-a, s a kérdésre 75% mondta, hogy vett valamit. Vagyis a megfigyelés túlbecsüli valamelyet a tényleges vásárlói arányt, de most jobban megközelíti, mint az első kutatás idején.

A vásárlók megfigyeléséből is jól látszik, hogy Pécsre a kiscsoportok vásárlása régebben sokkal jellemzőbb, mint a többi piacra. Régebben Pécshez képest mindenütt sokkal többen jöttek egyedül. Mostanra azonban a piacok megkérdezett közönségének 40-44%-a egyedül volt (ez lehet egyébként a kérdésből eredő torzítás is: mert az egyedül ballagót könnyebb megkérdezni, szóra bírni). Egységesedett a vásárlóközönség: többen vannak egyedüli vásárlók. Csoportok Pécsen vannak inkább, a másik két piacon párok vásárolnak. A megkérdezett pécsi vásárlók családok, szülők és gyerekek vagy házaspárok. A piacot elhagyók jóval több mint a fele (62%) házastársával vagy másik családtagjával jött ki a piacra. Budapesten a többi piachoz képest nagyobb volt a családi és baráti nagyobb csoportok látogatása. Röviden szólva: a megfigyelt vásárlóegységekből arra következtetünk, hogy az emberek számára a vásárlás minden piacon egyszemélyes (42%) és kétszemélyes (33%) tevékenység, minden tizedik vásárlóegység gyereket is hoz. A

többi kisebb nagyobb csoport viszonylag kis arányt képvisel, vagyis elég pragmatikus vásárlóközönség jelenik meg a piacokon.

Évszakok, hetek, napszakok

Mint a dolgozat első részében, az infrastruktúra bemutatásánál már szóltunk róla, a piacok infrastruktúrája az előző vizsgálat óta úgy alakult át, hogy ebből az állandó árusítás kiterjedésére következtettünk. Ettől független, hogy a piaci épületek és standok eleve úgy épültek ki, hogy alkalmas legyen a piac mind a téli mind a nyári időjárási körülmények között árusításra. Az éves állandó, a szezonális és a mobil elárúsítóhelyek aránya évszakonként változhat. Télen a kilencvenes években is elég magas arányt képviseltek a mobil, szezonális építmények, de ez a kétezres évtizedben nagyon megváltozott, mert eltűnt szinte teljesen az ideiglenes és az időjárás viszontagságainak kitett elárúsító helyek és a napi jeggyel árusítók aránya is csökken a hidegebb időjárásban. Pécs kivétel, mert ott eleve napi jegyes vásárolók viszonylag többen vannak. Igaz, az előző időszakhoz képest megnőtt a beépített állandó standok aránya.

Az elárúsítók között télen valamivel kevesebbet figyeltünk meg, mint a többi évszakban, az új megfigyelési időszakban kiegyenlítettebb volt a megfigyelések száma. Régebben a téli hónapokban kisebb arányban képviseltették magukat a nők az elárúsítók között. Ez úgy változott, hogy a nők és férfiak aránya évszakonként igen kiegyenlített, fele-fele arány, ősszel pedig több a nő, télen viszont valamivel kevesebb. Most is nagyobb ősszel és télen a legfeljebb 25 évesek aránya az eladók között. Nyáron több volt a hazai magyar árus, mint általában. Az ázsiaiak létszáma többé-kevésbé állandó volt, ezért részarányuk a téli hónapokban volt a legmagasabb (29%). Mostanra megváltozott az elárúsítók összetétele. Ázsiaiak és magyarul beszélők uralják a standokat, de ősszel, télen visszaesik az ázsiai kereskedők aránya. A piacon dolgozó árusok közötti férfi-nő arány nem változik, ha a kora reggeli órákat, a délelőtti vagy a déli üzletmenetet vizsgáljuk (60:40 arány). Mostanra a kiegyenlített férfi-nő részvételből az látszik hogy a gyengébb piaci napokon – hétfőn és a hét közepén kevesebben árulnak és a férfiak vannak többségben. Régebben a legfiatalabb elárúsítók viszonylag többen voltak kora reggel, a déli órákra azonban csökken a számuk is, arányuk is, de mostanra ez pont az ellenkezője. Ugyancsak a legfiatalabbak árusítanak inkább a hétfői napokon.

A kereskedőre legjellemzőbb áru alapján kirajzolódó kínálat szerkezete évszakonként, napszakonként és a hét napjai szerint is meglehetősen stabilitást mutatott a megelőző vizsgálat idején. A 2003-as megfigyelések szerint nyáron több a ruházati cikk kínálata, télen pedig az ázsiai jellegű áruk aránya növekszik meg. Az élelmiszerkínálat télen az átlagosnál egy kicsit nagyobb arányt képviselt az előző megfigyelési periódusban, mostanra az élelmiszer ősszel egy kicsit több, mint máskor, de összességében is nagyon kevés lett. Főleg a ruházat arányának növekedése jellemzi ezt a megfigyelési periódust. Nyáron kicsit több, télen viszont kicsit nagyobb a hobbicikkek aránya, bizonyára a karácsonyi vásárlások okán. A kora reggeli órákban történik mostanában az összes vásárlás kicsit több, mint fele és az élelmiszer aránya nagyon visszaesett. Régebben minden harmadik ember élelmiszert árult kora reggel, most meg csak minden tizedik. Több lett a ruházati eladóstandok aránya ugyancsak az élelmiszerek kínálatában van egy kis arányeltolódás a kora reggeli órák javára. Háztartási cikkek nagyobb aránya a délelőtti üzleti órák kínálatára jellemző. E néhány ponton kívül nem mutatkoznak különösebben nagy eltérések.

A megvásárolt árucikkek összetételét vizsgálva azt láttuk régebben, hogy a kereslet összetétele sem változik drámaian sem évszakonként, sem napszakonként, s

különösen stabil a hét napjait vizsgálva. Kisebbségi eltérések voltak: élelmiszert leginkább szerdán, kávé, italt vasárnap és szerdán, ruhát szombaton, háztartási cikket kedden és pénteken, hobbicikkeket pedig szombaton vettek legnagyobb arányban. A mostani vásárlási szerkezet sokkal változatosabb képet mutat: Több mint minden második tranzakció ruhaféle megvásárlásával ér véget, s tavasszal meg nyáron fordul elő inkább, ősszel és télen visszaszorul az arányuk és kissé megnő az élelmiszer meg a hobbicikkek részaránya a tranzakciók között. A vásárlások több mint fele kora reggel történik, de délelőtt is átlag feletti a ruhavásárlások aránya. Az élelmiszerfelvételek kora reggel kelnek el, délelőtt inkább kávé és ital fogy az átlagos megoszláshoz képest, miközben természetesen a ruhafélék vásárlása jellemzi az egész napot. Vasárnaponként a ruházati cikkek mellett étel ital és hobbicikkek is jócskán fogynak, bár szombat erősebb nap a ruházatkódás szempontjából. Hétfőn viszont visszaesik a ruhavásárlások aránya.

Régebben a vevők több mint 40%-a egyedül jött a piacra, különösen télen volt nagy a „magányos” vásárlók aránya. Ma minden második vásárló egyedül jön, nyáron vannak többen a párok és a csoportosan vásárlók. A vevők között az eladókkal ellentétesen a nők vannak többségben. A téli vásárlók között azonban jóval nagyobb férfi-arányt találtunk (52%). Ez mindkét adatfelvételi időpontban egyforma. A hétfői - gyér forgalmú - napon a vevők között is valamivel több férfi jelent meg, mint nő, de ez teljesen megváltozott: a nők 70:30 arányban vannak többségben.

Azok a vevők, akik először jártak a piacon, általában nem a kora reggeli órákban jöttek, a heti látogatók viszont ekkor jelentek meg nagyobb arányban. Mostanában tavasszal hetenként, nyáron kéthetenként, ősszel ritkábban, télen pedig bizonyára a karácsonyi készülődés miatt – azaz egy hónapnál régebben voltak a piacon.

Az, hogy mennyi időt töltenek az emberek a vásárlással, független volt az évszaktól az előző megfigyelés alkalmával, a megismételt vizsgálat szerint azonban nyáron sokkal hosszabban, télen pedig rövidebb ideig vásárolnak az emberek. A megismételt vizsgálatban is ugyanazt tapasztaltuk a napszakonkénti vásárlásokkal kapcsolatban, mint régen: A kora reggeli vásárlók általában rövidebb ideig, legfeljebb fél óráig, a déli órákban érkezők azonban hosszú órákig maradnak a piacon.

A kilencvenes években a hétfőn és szerdán a villámlátogatók, csütörtökön és pénteken a legfeljebb egy órát eltöltők, szombaton és vasárnap pedig a több órát vásárlók nagyobb arányát láthatjuk adatainkból. Mostanra úgy módosul a kép, hogy a vasárnapi látogatások sokkal hosszabbak, mint általában, ami egybecseng minden más bevásárlási szokás-felméréssel, melyek a vásárlási szokások változásai közül kiemelik, hogy a szabadidős tevékenységek között a bevásárlással töltik leginkább idejüket az emberek.

Kiskereskedelmi egységek

A társadalom életterének igen fontos szegmensét képezi, a kiskereskedelmi szféra egységeinek minőségi és mennyiségi mutatóiban megtestesülő ellátás színvonala (Berényi 2003, Sikos 2000). Ez a tényező a lakókörnyezet komplex értékelésében is közrejátszik, többek között befolyásolja az ingatlan árakat, ezzel összefüggésben a kereslet területi preferenciáit (Kovács–Wiessner 1996). Természetesen a változó fogyasztási szokások, a hypermarketek iránti fokozott érdeklődés hatással vannak az ellátás szerepének megítélésére, azonban elvitathatatlan, hogy a kiskereskedelem állapota a belvárosi, a zöldövezeti vagy a lakótelepi zónákban egyaránt kulcsfontosságú az életminőség tekintetében. Magyarország lakótelepeinek társadalmi megítélése kedvezőtlen, a „lakótelepi szindróma” fogalomkörébe az uniformizált épületek, az ingerszegény környezet, az ingatlanok magas rezszi költségei csakúgy beletartoznak mint a

kiskereskedelmi ellátás egysíkúsága (Egedy 2000, 2001). A lakótelepek társadalmának életérzését, illetve a külső szemlélő ottani viszonyokról alkotott képét az üzletek kínálata és a külső megjelenése, vagyis a profilja egyaránt befolyásolja. A szocializmus korának tervezői nem álmodhattak elegáns üzletsorokat, árutól roskadozó kirakatokat a panelek utcafrontjára, mivel a fölszíni épületrészeket az ún. szociális helységek (kerékpár- és babakocsi-tároló, szárító) foglalták el, amelyek kihasználatlanságuk miatt szélesebb körben csak a rendszerváltozás környékén kaphattak új funkciókat (Csizmady 2003). Az ellátást hosszú ideig a házsorok között megbúvó lakótelepi közértek és a szolgáltatóházak biztosították. Mára a helyzet az építészeti és a szociális lehetőségek keretein belül átalakulófélben van, a panelrengetegben élők kiskereskedelmi kereslete indukálja a belvárosi egységek profiljához való közeledést. Az üzletek modernizációja a lakótelepekre kiterjedő városrehabilitációs programok megkerülhetetlen elemét képezi (Csizmady 2005).

Tekintettel arra, hogy a kiskereskedelmi szféra átalakulásának sajátos szociálgeográfiai szegmensét képező lakótelepi folyamatokról időbeli összehasonlításra alkalmas információk nem állnak rendelkezésre, ezért ebben a tanulmányban 2004 vonatkozásában mutatjuk be a lakótelepek és a hagyományos belvárosi területek üzleteinek profilját jellemző legfontosabb mutatókat. A munka szerves előzményének tekinthető annak az országos felmérésnek az eredménye (Michalkó–Hegedűs 2005), amely a lakótelepeken túlmenően a hagyományos beépítésű városrészek, a city-k egyes kiskereskedelmi jellemzőire is kiterjedően ad komplex áttekintést Budapest és a vidéki városok helyzetéről. E helyen elsősorban arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen összefüggés mutatható ki az eltérő jellegű városrészekben elhelyezkedő kiskereskedelmi egységek műszaki, információs és kínálati struktúrája között. Miután áttekintést adunk a lakótelepi üzletek általános profiljáról (bemutatjuk az elhelyezkedésüket, az árucikkek körét, a nyitva tartás jellegzetességeit), kereszttáblák segítségével megpróbálunk kapcsolatokat keresni a paneltérbeli pozíciójuk egyes elemei között.

Módszertan

Tekintettel arra, hogy a kutatás pontos módszertana a Földrajzi Értesítőben megjelent tanulmányban (Michalkó–Hegedűs 2005) ismertetésre került, ezért itt csak a legfontosabb paramétereket adjuk közre. A 2004-ben lezajlott kutatásban közreműködő kérdezőbiztosok 28 magyarországi városban és Budapest 13 kerületében, településenként (Budapesten városrészenként) 50 üzlet profiljára vonatkozóan végeztek megfigyeléseket. A számítógépes adatbázisban összesen 2045 kiértékelésre alkalmas kérdőív információt rögzítettük.

A Központi régióból Budapest 13 kerületében, Érden és Szentendrén, a Közép-Dunántúli régióból Székesfehérváron, Dunaújvárosban, a Nyugat-Dunántúli régióból Győrött, Csornán, Mosonmagyaróváron, Sopronban, Zalaegerszegen, Zalaszentgróton és Nagykanizsán, a Dél-Dunántúli régióból Pécsen, Kaposváron és Marcaliban, a Dél-Alföldi régióból Szegeden, Kisteleken, Kecskeméten, Hódmezővásárhelyen és Szentesen, az Észak-Alföldi régióból Debrecenben, Szolnokon, Karcagon, Kisújszálláson, Püspökladányban és Hajdúdorogon, az Észak-Magyarországi régióból Ózdon, Miskolcon és Sárospatakon végeztünk megfigyeléseket.

A felmérés során 19 vidéki városban belvárosi (hagyományos beépítésű) és lakótelepi városrészben is, 9 településen pedig csak belvárosi területen végeztünk megfigyeléseket. Budapesten a hagyományos városi beépítésű területek közé soroltuk a II., az V., a VI., a VII., a VIII., a IX., és a XI. kerület megfigyelt helyszíneit. A lakótelepi

üzletek megfigyelését a III., a X., a XIII., a XV., a XVII. és a XVIII. kerületben végeztük el. A megfigyelt üzletek 31,6%-a a fővárosban, 68,4%-a vidéki városokban található. A kérdezőbiztosok minden megfigyelt kiskereskedelmi egység vonatkozásában egy, a kutatás előzményét képező, 1995-ös felmérés adatlapjával kompatibilis, úgynevezett üzlet-adatlapot töltöttek ki, a szükséges információkat egyszerű szemrevételezéssel gyűjtötték be.

Figyelembe véve, hogy a területi különbségek értékelésére korábban már sor került, ebben a tanulmányban a bevezetőben ismertetett célkitűzésnek megfelelően kizárólag a lakótelepek vonatkozásában végzünk elemzéseket. A kereszttáblák összeállításánál a táblában szereplő megoszlások az adott változókra adott válaszok százalékos arányát tükrözik, de mivel az átláthatóság kedvéért csak a legjellemzőbb válaszokat emeltük ki, így a cellák összesítése – értelemszerűen – nem adja ki a 100 százalékot.

Általános profil

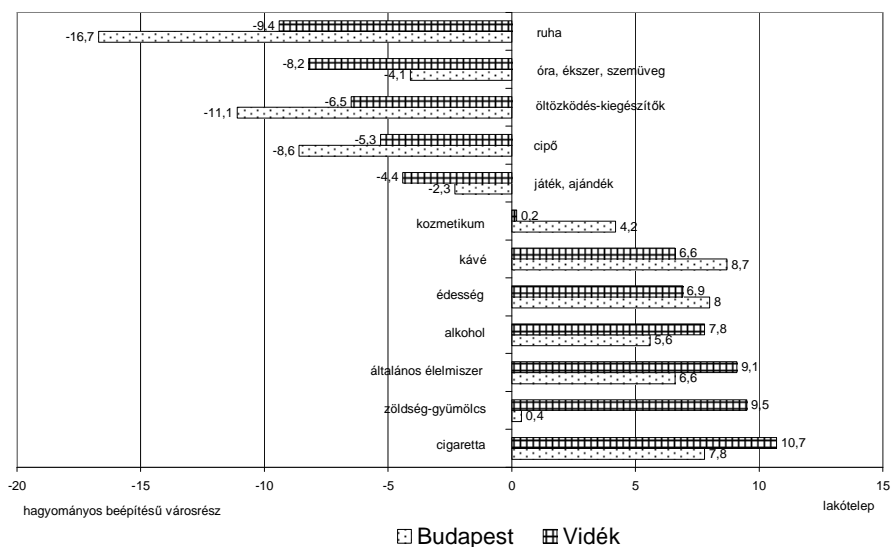
A magyarországi lakótelepeken működő kiskereskedelmi egységek döntő többsége – a hagyományos beépítésű városrészek üzleteihez hasonlóan – közvetlenül az utcáról nyílik. A vidéki városok lakótelepein az üzletek bejáratainak 89,9%-a, Budapesten 82,8%-a utcafronti. Vidéken 7,6%, Budapesten 7,8% a lakótelepeken található kiskereskedelmi egységek udvari bejáratainak az aránya. A megközelítésükkel szoros összefüggésben áll, hogy a lakótelepi üzletek szinte teljes körűen a földszinten helyezkednek el. Vidéken (96,7%) és Budapesten (96%) is valamivel magasabb a földszinten található lakótelepi üzletek aránya, mint a hagyományos beépítésű városrészekben található társaiké.

A lakótelepi üzletek alapvetően kereskedelmi tevékenységet folytatnak, de előfordul, hogy ezt bizonyos szolgáltatásokkal is bővítik. Vidéken (78,8%) valamivel alacsonyabb a tisztán kereskedelmi tevékenységet folytató üzletek aránya, mint Budapesten (82,3%), ugyanakkor Budapesthez képest (13,3%) vidéken magasabb (16,3%) a kereskedelmi és szolgáltató tevékenységet egyaránt megjelenítő egységek aránya.

A lakótelepeket vidéken és Budapesten is az élelmiszerüzletek markánsabb kínálata jellemzi. Amíg a vidéki városokban a hagyományos beépítésű városrészekben az élelmiszerüzletek aránya 17%, addig a lakótelepeken 31,2%, ugyanebben a területi relációban Budapesten 15,3% és 23,6% a megfigyelt élelmiszerüzletek aránya. Ezzel összefüggésben a tartós fogyasztási cikkeket, ruházatot és lábbelit kínáló boltok részesedése alacsonyabb a lakótelepeken.

1. ábra

Az egyes árucikkek megoszlásában jelentkező differencia a lakótelepek és a hagyományos beépítésű városrészek vonatkozásában (százalék)

A lakótelepek nemcsak az árucíccsoportokban, hanem az egyes konkrét termékek kínálatában is jellegzetes eltérést mutatnak a hagyományos beépítésű városrészekhez képest. Amennyiben a vizsgálat során megfigyelt összes kiskereskedelmi egység kínálati megoszlásában vezető helyen szereplő árucikkeket vesszük alapul, akkor megállapíthatjuk, hogy a magyarországi lakótelepeken az általános élelmiszerek, az édességek, a cigaretta, az alkohol, a kávé, a kozmetikumok és a zöldség-gyümölcs félék nagyobb arányban fordulnak elő, mint a hagyományos beépítésű városrészek üzleteiben. Ezzel szemben a ruházatban, a cipőben, az öltözködés-kiegészítőkben, a játék és ajándékokban, az óra-ékszer-szemüveg területén a lakótelepi boltok kínálata a hagyományos beépítésű városrészekkel összehasonlítva alacsonyabb arányt képvisel. Az egyes termékek részarányában jelentkező differenciát figyelembe véve a hagyományos beépítésű városrészek üzleteihez képest a legnagyobb elmaradás a ruházat (-16,7%) és az öltözködés-kiegészítők területén érhető tetten (-11,1%), míg a legerőteljesebb kínálati többlet a cigaretta (+10,7%) és az általános élelmiszerek területén (+9,1%) mutatható ki, előbbi Budapesten, utóbbit a vidéki városok lakótelepein észlelték (1. ábra).

Ami az üzletek nyitva tartását illeti, megállapítható, hogy a lakótelepek üzletei hétköznap és hétvégén egyaránt hosszabb ideig állnak a vásárlók rendelkezésére, mint a hagyományos beépítésű városrészek egységei. A vidéki lakótelepeken hétfőtől péntekig 46,18 óra a nyitva tartási idő, míg a szombatot és a vasárnapot együttvéve 7,95 óra, ugyanebben a relációban Budapesten 46,29, illetve 8,28 óra áll a vásárlók rendelkezésére. Az igazán jelentős differencia a hétvégi nyitva tartásban érhető tetten, mivel vidéken 2,59 órával, Budapesten pedig 2,89 órával hosszabb a vásárlók számára biztosított idő. Ha figyelembe vesszük a nyitva tartási napok számát, akkor az egy napra eső nyitvatartási időben a budapesti lakótelepek vezetnek (9,00 óra), ezt a vidéki lakótelepek (8,96 óra) és a budapesti hagyományos beépítésű városrészek (8,60 óra) követik, míg a legrövidebb egy napra eső nyitva tartási időt a vidéki hagyományos beépítésű városrészek (8,17 óra) üzletei mutatják.

Információs profil

A kiskereskedelmi egységek által kínált termékek fogyasztói árának megjelenítésében igen jelentős különbségek mutathatók ki a lakótelepi és a hagyományos beépítésű városrészek között. A lakótelepi üzletek jóval magasabb arányban nem jelenítik

meg a kínált termékek fogyasztói árát, mint a hagyományos beépítésű városrészek. Ez a jelenség vidéken a lakótelepi üzletek 68%-át, Budapesten pedig 76%-át jellemzi, míg a hagyományos beépítésű városrészekben 50% körül marad.

A cégér megjelenítése, vagyis a kiskereskedelmi üzletek nevének, az általuk kínált árucsoportnak, egyes kiemelt termékeknek, akcióiknak a feltüntetése megkerülhetetlen elemét képezi a sikeres kínálat kialakításának. A lakótelepi üzletek a hagyományos beépítésű területekhez hasonlóan kiemelt figyelmet szentelnek a cégtábla kialakítására. A különbségek elsősorban a cégér minőségi jegyei és a vidéki, budapesti területek között mutathatók ki. Amíg vidéken a lakótelepi üzleteket a szolid kiírás (48,8%), addig Budapesten a nagyméretű cégtábla (72,3%) jellemzi. A hagyományos beépítésű területekkel szemben signes portál kialakítása a lakótelepeken kevésbé fordul elő.

A boltokat üzemeltető vállalkozások cégformájának feltüntetése nem tartozik a cégtáblák preferált elemi közé. Vidéken megközelítőleg a lakótelepi üzletek fele, Budapesten 80%-a nem írja ki, hogy a tulajdonos milyen cégformában üzemelteti az egységet.

3. táblázat Az árak kiírása és az üzletek vállalkozási formája közötti összefüggések Magyarországon, 2004

			Vállalkozás formája						
			Rt.	Kft.	Bt.	Egyéni vállalkozó	Országos hálózat	nincs kiírva	összesen
Árak kiírása	ki van írva	lakótelep	1,07	5,3	2,76	7,29	4,6	22,87	43,89
		hagyományos beépítésű	0,67	2,53	2	3,73	3,2	22,1	34,23
	nincs kiírva	lakótelep	1,61	4,53	2,61	6,22	3,99	31,85	50,81
		hagyományos beépítésű	1,6	5,33	3,73	6,92	4,39	38,08	60,05
	összesen	lakótelep	2,68	9,83	5,37	13,51	8,59	54,72	94,7
		hagyományos beépítésű	2,27	7,86	5,73	10,65	7,59	60,18	94,28

Az árak kiírása és a vállalkozás cégformájának megjelenítése közötti kapcsolatok vizsgálata során megállapítható, hogy valamivel nagyobb arányban tüntetik fel azok az áraiakat, akik a cégformát is megjelenítik, mint azok, akik ettől eltekintettek (3. táblázat). A lakótelepekkel összehasonlítva a hagyományos városrészekben magasabb azon üzletek aránya, amelyekben sem az árakat sem a cégformát nem tüntetik fel. A lakótelepi boltokat üzemeltető egyéni vállalkozók és Kft-k magasabb arányban jelenítik meg az árakat, mint a hagyományos beépítésű városrészben tevékenykedő társaik.

Összegzés

A lakótelepi üzletek kiskereskedelmi profilja vonatkozásában elvégzett országos elemzés megállapította, hogy az egységek általános jellemzőiben, külső megjelenésében és információközlésében a hagyományos beépítésű városrészekkel összehasonlítva eltérés mutatható ki. Ami a lakótelepi üzletek általános jellemzőit illeti a leginkább szembetűnő differencia az eladásra kínált termékek összetételében és a nyitva tartási időben jelentkezik. Az úgynevezett élvezeti cikkekben, mint például az alkohol vagy a cigaretta felülreprezentáltak a lakótelepi üzletek, de a nyitva tartási idejük is hosszabb, mint a hagyományos városrészben található társaiké. Ez elsősorban a lakótelepi társadalom sajátos fogyasztási igényével és beszerzési magatartásával hozható összefüggésbe. Az üzletek külső megjelenésében a lakótelepek a más célra épült helységekből kialakított boltok

vonatkozásában mutatják a legnagyobb arányú különbséget a hagyományos beépítésű városrészekkel való összehasonlításban, különösen az ilyen típusú, elég jó állapotú egységekben jelentkezik az elmaradás. Ez elsősorban a lakótelepi épületek és terek kötöttségével magyarázható. Az információközlés kapcsán megállapítható, hogy a lakótelepek kirakataiban gyakrabban tüntetik fel a termékek árát, mint a hagyományos városrészekben, amit a lakótelepi társadalom szociális helyzetéből fakadó fokozott érzékenysége indokol.

Irodalomjegyzék

- ALEXANDER, J. [1987]: Trade, Traders and Trading in Rural Java. Oxford University Press, Oxford.
- ALEXANDER, J.–ALEXANDER, P.[1987]: Striking a bargain in Javanese markets. *Man*, 22 42–68. o.
- ALEXANDER, JENNIFER–ALEXANDER, P. [1991]: What is a Fair Price? Price Setting and Trading Partnerships in Javanese Markets. *Man*. 26 493–512. o.
- BERCSI JÁNOS [1996]: Milliárdos értékben lefoglalt áruk a zsibvásárokon. *Magyar Hírlap*, április 5, 6. o.
- BÉRES ANDRÁS [1976]: A hortobágyi hídi vásár néprajza. Megjelent: *Vásártörténet–Hídvásár.*, Hortobágyi Intéző Bizottság, 215—282. o.
- BOHANNAN, P.–DALTON, G. [1962]: Introduction. in *Markets in Africa*. Evanston Northwestern University Press, 1–27. o.
- CZAKÓ ÁGNES [1997]: Négy város négy piaca. *Közgazdasági Szemle*, 4. sz.
- CZAKÓ ÁGNES–SIK ENDRE [1995]: The Role of Network as a Resource in Economic Transactions in Post Communism. Megjelent: *Marguerite Mendell–Nielsen, Klaus* (szerk.): *Europe Central and East*, Black Rose Books, Montreal, 224–247. o.
- CSITE ANDRÁS–IVASKIN ATTILA ÉS SZERZŐTÁRSAI [1995]: Csencselők és maffiózók Kárpátalján. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, No. 2, 253–261. o.
- DANKÓ IMRE [1963]: A gyulai vásárok. *Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai* 44–46., Gyula.
- DANKÓ IMRE [1976]: Tiszántúli vásárok-piacok. Megjelent: *Vásártörténet–Hídvásár.*, Hortobágyi Intéző Bizottság, 15–104 o.
- DANKÓ IMRE [1977a]: A magyar vásárok funkciói. Megjelent: *Opuscula Ethnographica.*, Debrecen, 367–387 o.
- DANKÓ IMRE [1977c]: A hortobágyi hídi vásár. Megjelent: *Opuscula Ethnographica.*, Debrecen, 404–415 o.
- DANKÓ IMRE [1979]: Hagyományos áruk – hagyományos árusítási módok., *Múzeumi Kurír*, augusztus, 30. sz. 51–65 o.
- DANKÓ IMRE [1980]: Piaci és vásári viselkedésformák. Megjelent: *Népi kultúra – Népi társadalom.*, Akadémia, Budapest, 155 –189 o.
- EGY PIAC... [1995]: Egy piac, ha kelet-európai. *Népszabadság*, december 16, 19. o.
- EPSTEIN, S.R. [1994]: Regional fairs, institutional innovation, and economic growth in late medieval Europe. *Economic History Review*, XLVII, 3, 459–482. o.
- FARBERMAN, H. A.–WEINSTEIN, E. A. [1970]: Personalization in Lower Class Consumer Interaction. *Social Problems*, 17 449–457. o.
- FISH, M.–LYNN E. [1989] Shadow trading by international tourists in the Soviet Union. *Journal of Criminal Justice*, 17 417–427. o.

- GLADWIN, H.–GLADWIN, C. [é. n.]: Estimating Market Conditions and Profit Expectations of Fish Sellers at Cape Coast, Ghana. Megjelent: *Dalton G.* (szerk.) *Studies in Economic Anthropology. Anthropological Studies*, No. 7. 122–142. o.
- GEERTZ, C. [1963]: Princess and Peddlers Social Development and Economic Change in Two Indonesian Towns. Chicago University Press, Chicago.
- GEERTZ, C. [1967]: Social Change and Economic Modernization in two Indonesian Towns. in *Tribal and Peasant Economies*. Szerk.: *Dalton, G.*, The Natural History Press, New York, 366–394. o.
- GEERTZ, C. [1978]: The Bazaar Economy Information and Search in Peasant Marketing. *The American Economic Review*, No 4., május, 28–32. o.
- GEERTZ, C. [1979]: Suq The Bazaar Economy in Sefrou. Megjelent: *Meaning and Order in Contemporary Morocco*. Szerk.: *Rosen, Lawrence és szerkesztőtársai*, New York.
- GYÖRFFY ISTVÁN [1922/1983]: A régi vásárok. Gondolat, Budapest, 369–373. o.
- HANN, C. [1992]: Market Principle, Market-place and the Transition in eastern Europe. Megjelent: *Dilley, R.* (szerk.) *Contesting Markets*. University Press, Edinburgh, 244–259. o.
- HANN, C.–HANN ILDIKÓ [1992]: “Samovars and sex on Turkey's Russian markets.” *Anthropology Today* 8(4) 3–6. o.
- HERMANN G. M.–SOIFFER, S. M. [1984]: For Fun and Profit – An Analysis of the American Garage Sale, *Urban Life* 12 (4): 397–421. o.
- KATONA IMRE [1976]: A magyar vásárok folklórja. Megjelent: *Vásártörténet–Hídvásár.*, Hortobágyi Intéző Bizottság, 111–206 o.
- KISS LAJOS [1939/1981]: A szegény emberek élete, I–II kötet., Gondolat, Budapest.
- KÓKAI SÁNDOR [1995]: A nyíregyházi, ún. KGST-piac nemzetközi vonzása, *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, No. 2, 238–252. o.
- KONSTANTINOV, J. [1993]: Small-Scale Trading in Bulgaria in the Context of Post-Totalitarian Changes. Kézirat, Szófia..
- KONSTANTINOV, J. [1994]: Hunting for Gaps Through Boundaries Gypsy Tactics for Economic Survival in the Context of the Second Phase of Post-Totalitarian Changes in Bulgaria (1994–). *Innovation* 7(3) 237–248. o.
- KONSTANTINOV, J. [1996]: Patterns of Reinterpretation Trader-Tourism in the Balkans (Bulgaria) as a Picaresque Metaphorical Enactment of Post-totalitarianism. *American Ethnologist* 23(4) 1–21. o.
- KÓS KÁROLY [1972]: Az árucsere néprajza. Megjelent: *Népélet és néphagyomány*. Kriterion Bukarest, 9–51 o.
- KÖLLŐ JÁNOS [1992]: Zsibvásár az aluljárókban. *Közgazdasági Szemle*, 6. sz.
- LANDA, J. T. [1981]: A theory of the ethnically homogeneous middleman group an institutional alternative to contract law. *Journal of Legal Studies*, 10 349–363. o.
- LOZANO, B. [1983]: Informal Sector Workers. *International Journal of Regional and Urban Studies*. No. 7, 340–361. o.
- MINTZ, S. W. [1964]: The Employment of Capital by Market Women in Haiti. Megjelent: *Capital, Saving and Credit in Peasant Societies*. Szerk.: *Firth, R.–Yamey, B.S.*, Allen and Unwin Ltd., London, 256–286. o.
- NYÍRI PÁL [1994]: Kínai élet és társadalom Magyarországon. Megjelent: *Jönnek? Mennek? Maradnak?* Szerk.: *Sik Endre és Tóth Judit*, MTA PTI, Budapest, 50–84 o.
- NYÍRI PÁL [1996]: Magyarország helye a kínai világkereskedelmi hálózatban. Megjelent: *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. Szerk.: *Sik Endre és Tóth Judit*, MTA PTI, Budapest, 130–138 o.
- PIRENNE, H. [1983]: A középkori gazdaság és társadalom története. Gondolat, Budapest.

- PLATTNER, S. [1989]: Markets and Marketplaces. Megjelent: Economic Anthropology. Szerk.: Plattner, S., Stanford Stanford University Press, 171–207. o.
- PLATTNER, S. [1989]: Economic Behavior in Markets. Megjelent: Economic Anthropology. Szerk.: Plattner, S., Stanford Stanford University Press, 208–221. o.
- POLÁNYI KÁROLY [1972]: Dahomey és a rabszolgakereskedelelem. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- POLÁNYI KÁROLY. [1957/1976] Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Gondolat, Budapest.
- POLÁNYI KÁROLY [1984] Kereskedelem, piacok és pénz az ókori Görögországban. Gondolat, Budapest.
- SIK ENDRE [1994]: 'From Multicoloured to Black and White Economy The Hungarian Second Economy and the Transformation.' International Journal of Urban and Regional Research 18(1) 46–70. o.
- SIK ENDRE [1995]: Measuring the Unregistered Economy in Post-Communist Transition. Eurosocal Report, 52 European Centre, Vienna.
- SIK ENDRE [1996a]: Feketefogyasztás, Report of the 5th Wave of the Hungarian Household Panel Survey, (Szerk.: Sik Endre és Tóth István György) Társi, Budapest.
- SIK ENDRE [1996b]: The Methodology of the Informal Market Research. ILO/Japan Working Paper Series, No. 1., kézirat, Budapest.
- SIK ENDRE (2000): Kgst-piacok és feketemunka – Magyarország, 1999, TÁRKI, Budapest
- SIK ENDRE – TÓTH I. JÁNOS (1998) A rejtett gazdaság néhány eleme a mai Magyarországon, In Társadalmi Riport 1998, szerk.: Kolosi tamás, Tóth I. György, Vukovich György, TÁRKI, Budapest
- SJOBERG, G. [1965]: The Preindustrial City. New York Free Press.
- SMART, J. [1989]: The Political Economy of Street Hawkers in Hong Kong. University of Hong Kong.
- STEWART, S. M. [1994]: Daltestvérek (Brothers in Song). Szociálpolitikai Értesítő, 2. sz.
- SZALAI ANNA [1996]: Ócskapiac a templom árnyékában. Népszabadság, augusztus 13, 20. oldal
- SZALAI ZOLTÁN [1995]: Miért nem szeretik a lengyeleket? Népszabadság, szeptember 5, o.
- TÁRKÁNY-SZÚCS ERNŐ [1981] Magyar jogi népszokások, Gondolat, Budapest.
- TÓTH ISTVÁN JÁNOS [1996]: A nem regisztrált lakossági vásárlások mértéke és társadalmi összetevői. Közgazdasági Szemle, 11. sz.
- VIGA GYULA [1990]: Árucseré és migráció Észak-Magyarországon. Ethnica, Debrecen–Miskolc.
- WEDEL, J. [1986]: The Private Poland. Facts on File Publ., New York
- WEDEL, J. (szerk.) [1992]: The Unplanned Society Poland During and After Communism. Columbia University Press, New York.